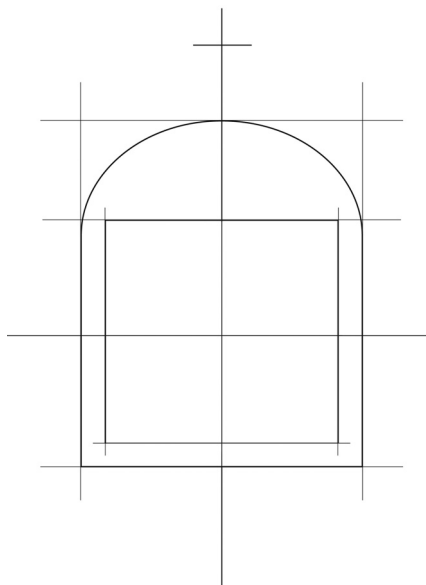

ORTODOXIA

REVISTĂ A PATRIARHIEI ROMÂNE

SERIA A II-A, ANUL V, NR. I, IANUARIE-MARTIE, 2013
BUCUREȘTI

COLEGIUL DE REDACȚIE

PREȘEDINTE: Preafericitul Părinte DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române

MEMBRI: Pr. prof. dr. Nicolae ACHIMESCU, Iași (Istoria Religiilor); Pr. prof. dr. Emanoil BĂBUȘ, București (Bizantinologie); Pr. conf. dr. Daniel BENGA, București (Istoria Bisericească Universală); Pr. prof. dr. Ștefan BUCHIU, București (Teologie Dogmatică); Pr. prof. dr. Ioan CARAZA, București (Patrologie); Pr. prof. dr. Constantin COMAN, București (Noul Testament); Pr. prof. dr. Vasile GORDON, București (Catehetică-Omiletică); Arhid. prof. dr. Ioan I. Ică jr., Sibiu (Spiritualitate Ortodoxă); Pr. prof. dr. Alexandru MORARU, Cluj-Napoca (Istoria Bisericii Ortodoxe Române); Pr. prof. dr. Gheorghe POPA, Iași (Teologie Morală); Pr. prof. dr. Constantin Rus, Arad (Drept bisericesc); Pr. prof. dr. Nicolae NECULA, București (Teologie Liturgică); Pr. prof. dr. Petre SEMEN, Iași (Vechiul Testament).

COLABORATORI: ierarhii, cadrele didactice din învățământul teologic preuniversitar și universitar, doctorii în teologie, doctoranzii, masteranzii, studenții și preoții.

REDACTOR ȘEF: Drd. Nicușor DECIU

REDACTORI: Pr. dr. Bogdan SCORȚEA (secretar de redacție)

Ștefan VORONCA

TRACUCERE: Monica OANCĂ

TEHNOREDACTARE: Florin LEONTE

Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă

DIRECTOR: Pr. Mihai HAU, Consilier Patriarhal

Tipografia Cărților Bisericești a Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă

DIRECTOR GENERAL: Pr. Mihai HAU, Consilier Patriarhal Coordonator

INSPECTOR GENERAL TEHNIC: Protos. Varsanufie JEBURA, Consilier Patriarhal

COPERTA ȘI CONCEPȚIA GRAFICĂ A REVISTEI: Doina DUMITRESCU

Redacția: Intr. Miron Cristea, nr. 9, cod. 040162, sector 4, București, România,

Tel. (004) 021. 406.71.91/int. 253 ; (004) 021. 406. 71. 92/int. 253

e-mail: redactia@revistaortodoxia.ro, www.revistaortodoxia.ro

Materialele trimise la redacție nu se înapoiază.

Redacția își rezervă dreptul de a opera modificările necesare atât asupra formei, cât și asupra conținutului materialelor trimise spre publicare și roagă să fie respectate recomandările postate electronic la următoarea adresă web: www.revistaortodoxia.ro – la rubrica „Condiții de publicare”.

Editorial	7
------------------------	---

Studii

Pr. John A. McGuckin

<i>Moștenirea celui de-al treisprezecelea Apostol: Origini ale concepțiilor Creștinismului Răsăritean privind relațiile dintre stat și Biserică</i> (traducere din engleză de Monica Oancă)	13
---	----

Pr. Constantin Preda

<i>Introducere la Epistola a doua către Tesaloniceni</i>	48
--	----

Alexandru Mihăilă

<i>Concepția despre moarte și grija față de cei adormiți în Vechiul Testament</i> (partea a II-a)	67
---	----

Arhim. Antim David

<i>Leges et iura și aplicarea lor în Tribunalul bisericesc, potrivit Sfântului Ambrozie al Milanului</i>	80
--	----

Pr. Daniel Pupăză

<i>Cauzalitatea universală a Frumosului și Binelui conform învățăturii cuprinse în scrierile areopagitice</i>	111
---	-----

Georgică Grigoriță

<i>Dipticele în Biserica Ortodoxă. O analiză din punct de vedere al teologiei canonice ortodoxe</i>	144
---	-----

Ortodoxia în dialog

Pr. Constantin Coman

<i>Viața duhovnicească în societatea postmodernă</i> (Interviu realizat de Nicușor Deciu)	187
---	-----

Orthodoxia patristica

Quintus Septimius Tertullianus

<i>Ad martyres (Către martiri)</i> . Traducere din latină de Ieromonah Policarp (Dionisie) Pîrvuloiu	205
--	-----

CUPRINS

Ortodoxia contemporană

Karl Christian Felmy

Nădejde și reactualizare în Liturghia Sfântului Vasile cel Mare și în celelalte servicii liturgice (traducere din germană de Pr. Ionuț Păun) 221

Însemnări despre cărți și reviste

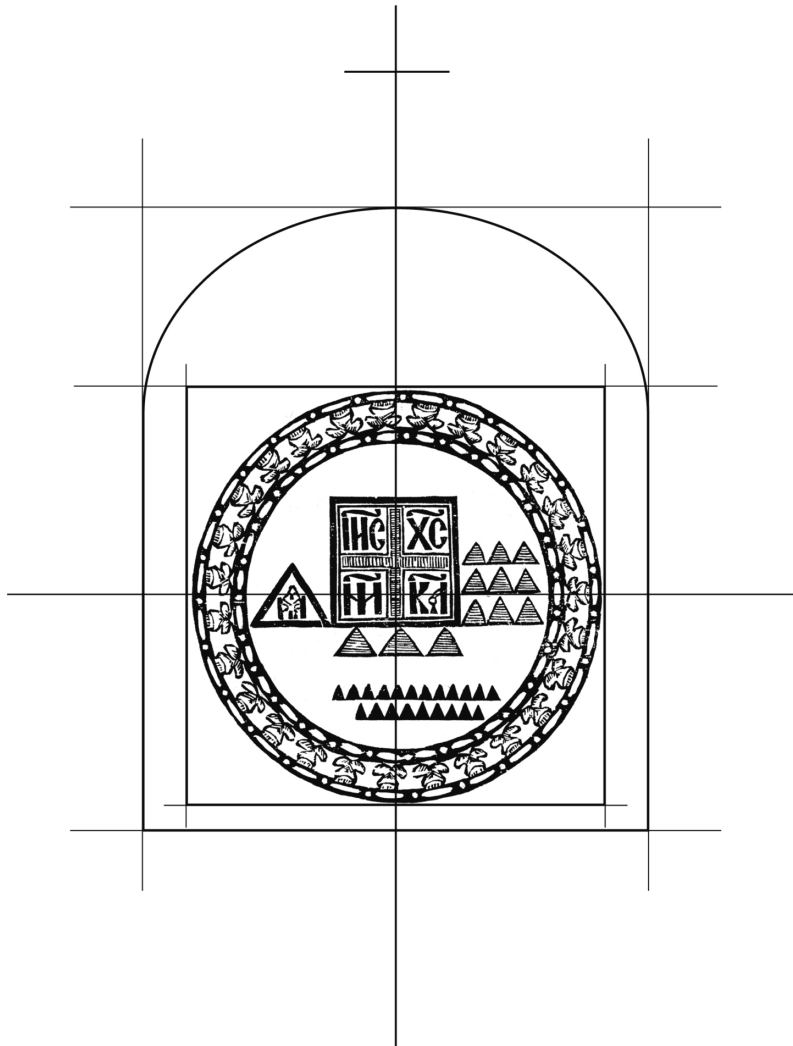
Pr. Profesor Alexander Schmemmann, *Pentru viața lumii – Sfintele Taine și Ortodoxia*, traducere din limba engleză de Pr. prof. dr. Aurel Jivi, Ed. *Basilica* a Patriarhiei Române, București, 2012, 196 pp. 243

† Ioachim Băcăuanul, Episcop-vicar al Arhiepiscopiei Romanului și Bacăului și Pr. Ioan Bârgăoanu (coordonatori), *Teologia mistică și poetică, Imnele iubirii dumnezeiești ale Sfântului Simeon Noul Teolog. 1000 de ani de la compunerea lor*, Ed. *Basilica*, București, 2012, 549 pp. 248

Sfântul Epifanie de Salamina, *Omilii*, Ed. *Basilica*, traducere, studiu introductiv și note de Preot dr. Ilie Toader, Colecția „Credința ortodoxă”, Ed. IBMO, București, 2012, 131 pp. 254

Sfântul Grigorie Teologul, *Cuvântul la Sfânta lumină (Bobotează), Cuvântul la Cincizecime, Cuvântul 37*, traducere din limba greacă veche și note de drd. Nicușor Deciu, Colecția „Credința ortodoxă”, Ed. IBMO, București, 2012, 100 pp. 259

Tertulian, *Despre Botez*, Colecția „Credința ortodoxă”, traducere, studiu introductiv și note de Ieromonah Policarp Pîrvuloiu, Ed. IBMO, București, 2012, 126 pp. 263

Editorial

Primul număr din acest an al periodicului *Ortodoxia* reunește în cuprinsul lui un număr de materiale cu o tematică bine ancorată în viața Bisericii, împărțite în secțiunile deja consacrate ale revistei. Astfel, rubrica **Studii** este deschisă de materialul semnat de Pr. prof. John A. McGuckin și intitulat „Moștenirea celui de-al treisprezecelea Apostol: Origini ale concepțiilor Creștinismului Răsăritean privind relațiile dintre stat și Biserică”, tradus din limba engleză de Prof. Monica Oancă. Teologia politică a Creștinismului Răsăritean a fost adesea rău înțeleasă de istoricii și teologii eterodocși. Simfonia Biserică-Stat sau religie-imperiu, în ciuda unor excese, a dăinuit cu succes în istoria Bisericii de Răsărit mai mult decât în orice alt imperiu sau religie. Demonstrația extinsă a părintelui John McGuckin pornește de la rădăcinile biblice ale teologiei politice, trece prin teologia paulină și tradiția patristică și ajunge până în zilele democrației moderne, pentru care principiile simfoniei bizantine pot juca un rol capital în reconstituirea – dar și reconstrucția – sistemelor politice în Europa Răsăriteană și nu numai. Următorul articol aparține Pr. conf. Constantin Preda, „Introducere la *Epistola a doua către Tesaloniceni*”. *Epistola a doua către Tesaloniceni* a fost scrisă de către Apostolul Pavel pe când se afla în Corint, la puțin timp după redactarea primei epistole către Tesaloniceni, adică către jumătatea anului 51 d.Hr. Dacă în *1 Tesaloniceni* Sfântul Pavel insistă asupra iminenței Parusiei, pentru a-i determina pe creștini să vegheze, în *2 Tesaloniceni*, pentru a reechilibra sensul așteptării eshatologice, admite întârzierea acesteia pentru a înlătura nerăbdarea și frenezia manifestărilor eshatologice. Astfel, scopul *Epistolei 2 Tesaloniceni* este și acela de a justifica întârzierea Parusiei, conținutul teologic al celor două epistole fiind complementar și nu contradictoriu. În continuare prezentăm partea a doua a studiului lectorului Alexandru Mihăilă, „Concepția despre moarte și grija față de cei adormiți în Vechiul Testament”. Mărturiile vechi-testamentare despre moarte, alături de cele extra-biblice sunt dezvoltate și în această a doua parte cu alte aspecte precum necromanția, cultul morților, nemurirea, învierea, judecata. Sunt aduse înaintea celor mai importante mărturii scrise începând cu *Septuaginta*, *Biblia ebraică*, Iosif Flaviu, diferite scrieri ale Iudaismului, Sfinții Părinți și diverse mărturii arheologice. Numitorul comun al celor mai multe dintre ele e faptul că, fie că vorbim de lumea biblică, fie de cea din afară, moartea nu a fost înțeleasă, precum în modernism, ca ceva inexplicabil, sau care încheie viața pe pământ, ci ca o trecere în viața fără de sfârșit.

EDITORIAL

Arhim. Antim David semnează materialul „*Leges et iura* și aplicarea lor în Tribunalul bisericesc, potrivit Sfântului Ambrozie al Milanului”. Încrederea pe care creștinii au arătat-o instanței episcopale, încă de la apariția sa în cadrul Bisericii, a fost net superioară celei pe care au arătat-o tribunalului laic. Ea s-a fundamentat pe superioritatea *lex christiana*, reflecție a învățăturii scripturistice, față de *lex saeculi*, reflecție a voinței omenești. Pusă în această lumină, victoria dreptății dumnezeiești asupra celei pământești – împlinită printr-o lentă și progresivă eroziune a dreptului roman păgân – era deja previzibilă în timpul Sfântului Ambrozie, Părintele care, prin învățătura despre lege și justiție, a adus o importantă contribuție la încreștinarea Dreptului și integrarea ordinii juridice bisericești în cea a Statului. Urmează Pr. Daniel Pupăză cu articolul „Cauzalitatea universală a Frumosului și Binelui conform învățăturii cuprinse în scrierile areopagitice”. În teologia areopagitică Frumosul și Binele reprezintă numele primordiale ale Cauzei unice. Frumosul și Binele exprimă cauzalitatea universală a lui Dumnezeu fiind, mai ales, Cauza creatoare a tuturor fapturilor. Dumnezeu creează fapăturile conform cu voințele Sale bune referitoare la acestea. Frumosul și Binele este și Cauza exemplară a ființelor, Cauza în care sunt unite supra-ființial toate paradigmele sau analogiile fapturilor, prin care Dumnezeu stabilește participarea oricărei fapturi la darurile Sale. Frumosul și Binele este și Cauză formatoare, Cauza care dă chip ființelor. Frumosul și Binele este și Cauză elementară, deoarece Dumnezeu creează și materia, însă, Frumosul și Binele sunt și Cauza finală a creaturilor. Dumnezeu chemă la Sine toate creaturile trezind în ele erosul pentru frumusețea Lui; de aceea, toate ființele doresc Frumosul și Binele ca pe împlinirea lor ultimă. Rubrica se încheie cu studiul lui Georgică Grigoriță, „Dipticele în Biserica Ortodoxă. O analiză din punct de vedere al teologiei canonice ortodoxe”. Demersul analizei pornește de la premisa că pentru stabilirea ordinii de precedență în Dipticele Bisericii Ortodoxe există prevederi clare în doctrina canonică. Cu toate acestea, la ultima reuniune a Comisiei inter-ortodoxe pregătitoare, organizată la Chambésy (Elveția) în februarie 2011, nu s-a putut ajunge la un consens. Studiul își propune să evidențieze faptul că o discuție serioasă și responsabilă privind ordinea de precedență din Diptice se impune ca necesară, dar nu în mod imperios, căci Ortodoxia contemporană are multe alte probleme care solicită imperativ o analiză la nivel panortodox.

Rubrica **Ortodoxia în dialog** găzduiește un interviu realizat de Nicușor Deciu cu Pr. prof. Constantin Coman, intitulat „Viața duhovnicească în societatea postmodernă”. Dialogul de față abordează o temă de mare actualitate și importanță în viața Bisericii noastre și anume viața duhovnicească, care, prin necesare nuanțări, este deosebită de falsuri și denaturări. Așadar, se poate

spune că viața duhovnicească este viața omului cu adevărat credincios, care are o foarte sănătoasă, corectă înțelegere a credinței, cel care a descoperit sau se străduiește să descopere că există o prioritate absolută existențială, aceea de a trăi cu Dumnezeu, de a te așeza efectiv în relație activă și continuă cu Dumnezeu, din care așezare decurg celelalte atitudini de viață, care privesc familia, societatea, natura etc. Înaintarea sau sporirea în viața duhovnicească echivalează cu înaintarea pe traiectoria spre Dumnezeu cel viu și personal.

Rubrica ***Orthodoxia patristica*** pune la dispoziția cititorilor un text patristic de referință, *Către martiri*, al scriitorului latin Quintus Septimius Tertullianus (Tertulian), tradus din limba latină de Ieromonahul Policarp Pîrvuloiu. *Ad martyres* este cel mai vechi tratat al lui Tertulian și o mărturie a importanței avute de spectacolul neobișnuit al statorniciei credinței martirilor creștini în fața torturilor și a morții pentru convertirea sa și, totodată, a rolului esențial jucat de mucenici în Biserica primară. Alcătuit în vremea unei necruțătoare persecuții anticreștine din Cartagina, opusculul se prezintă sub forma unei epistole adresate unui grup de creștini întemnițați, numiți *benedicti* și *martyres designati*, pentru a-i încuraja să fie neclintiți în fața martiriului iminent a cărui perspectivă este descrisă în cuvintele cele mai înălțătoare.

Rubrica ***Orthodoxia contemporană*** găzduiește articolul Prof. Karl Christian Felmy, „Nădejde și reactualizare în Liturgia Sfântului Vasile cel Mare și în celelalte servicii liturgice”, tradus din limba germană de Pr. Ionuț Păun. Anamneza (amintirea) și invocarea (epicleza) sunt două lucrări esențiale în cultul creștin-ortodox; sunt totodată și principii călăuzitoare în înțelegerea și practicarea rugăciunilor publice sau particulare. Uneori, însă, acestea au fost confundate, anamneza fiind înțeleasă totodată și ca sfințire întru binecuvântarea Sfintelor Daruri sau a credincioșilor. Însă și una și alta au ca scop reactualizarea celor întâmplătoare *ab initio*. Autorul studiului ne arată că recursul la textele originale și la practica Bisericii primare ne dezvăluie limpede, pe de-o parte, deosebirile dintre simpla amintire sau anamneză și epicleză întru sfințire sau împreună-lucrare, iar pe de alta, arvuna sfințitoare care dă nădejdea Împărăției Cerurilor, care va veni nu doar în parte (cf. *1 Corinteni* 13, 9), ci în chip desăvârșit.

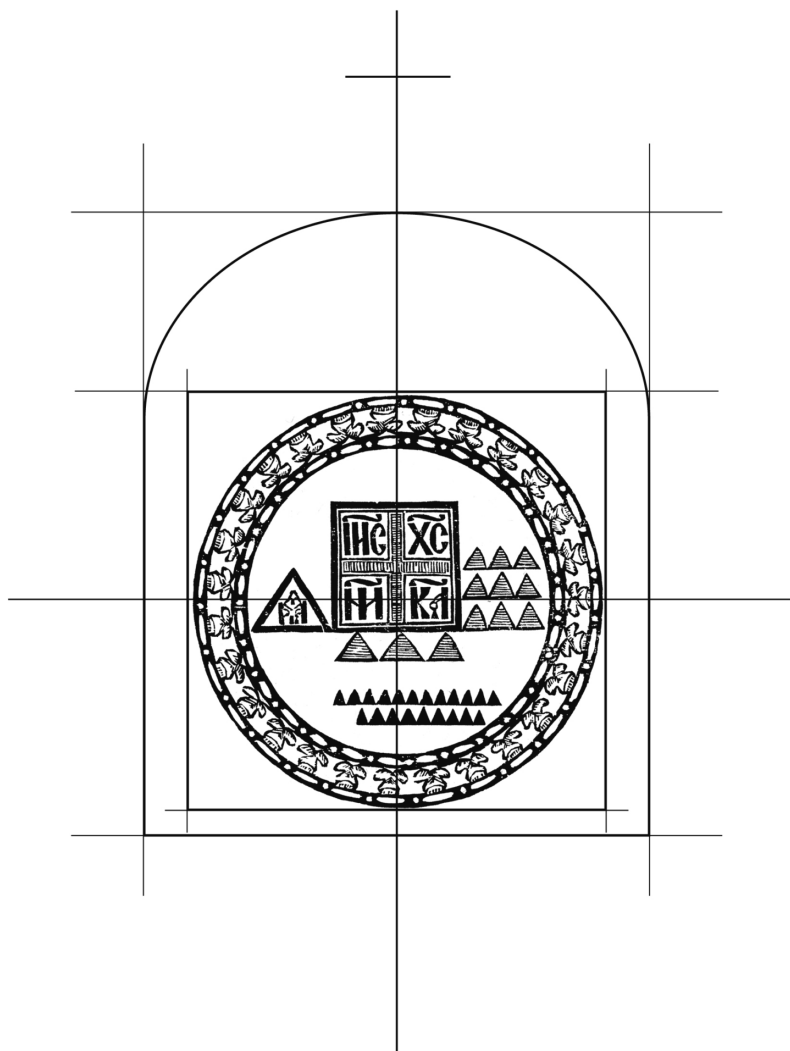
Ultima rubrică a revistei noastre, ***Însemnări despre cărți și reviste***, cuprinde un număr de cinci recenzii ale unor importante apariții de la Editurile Patriarhiei Române, după cum urmează: Pr. Profesor Alexander Schmemmann, *Pentru viața lumii – Sfintele Taine și Ortodoxia*, traducere din limba engleză de Pr. prof. dr. Aurel Jivi, Ed. Basilica a Patriarhiei Române, București, 2012, 196 pp., recenzie realizată de Bogdan Cîndea. *Teologia Mistică Poetică. Imnele iubirii dumnezeiești ale Sfântului Simeon Noul Teolog – 1000 de ani de la compu-*

EDITORIAL

nerea Ior, Coordonatori: PS Ioachim Băcăuanul și Pr. Ioan Bârgăoanu, Ed. Basiliica, București, 2012, 549 pp., recenzie realizată de Pr. Constantin Leonte. Sfântul Epifanie de Salamina, *Omilii*, traducere, studiu introductiv și note de Preot dr. Ilie Toader, Colecția „Credința ortodoxă”, Ed. IBMO, București, 2012, 131 pp., recenzie realizată de Bogdan Câdea. Sfântul Grigorie Teologul, *Cuvântul la Sfânta lumină (Bobotează)*, *Cuvântul la Cincizecime*, *Cuvântul 37*, traducere din greacă veche și note de drd. Nicușor Deciu, Colecția „Credința ortodoxă”, Ed. IBMO, București, 2012, 100 pp., recenzie realizată de Bogdan Câdea. Și cea din urmă, Tertulian, *Despre Botez*, traducere, studiu introductiv și note de Ieromonah Policarp Pîrvuloiu, Colecția „Credința ortodoxă”, Ed. IBMO, București, 2012, 126 pp., recenzie realizată de Bogdan Câdea.

Redacția

DIPTICELE ÎN BISERICA ORTODOXĂ. O ANALIZĂ DIN PERSPECTIVA TEOLOGIEI CANONICE ORTODOXE

Georgică GRIGORIȚĂ

Keywords: *Dptychs, the Orthodox Church, canonical law, pan-orthodox dialogue*

Pentru stabilirea ordinii de precedență în Dipticele Bisericii Ortodoxe există prevederi clare în doctrina canonică. Cu toate acestea, la ultima reuniune a Comisiei inter-ortodoxe pregătitoare, organizată la Chambésy (Elveția) în februarie 2011, nu s-a putut ajunge la un consens. Studiul evidențiază faptul că o discuție serioasă și responsabilă privind ordinea de precedență din Diptice se impune ca necesară, dar nu în mod imperios, căci Ortodoxia contemporană are multe alte probleme care solicită imperativ o analiză la nivel panortodox.

În perioada 22-26 februarie 2011, la Centrul Ortodox al Patriarhiei Ecumenice de la Chambésy s-a reunit *Comisia inter-ortodoxă pregătitoare*¹ sub președinția Înaltpreasfințitului Părinte Ioan Zizioulas, Mitropolit al Pergamului²,

¹ „*Comisia inter-ortodoxă pregătitoare* este convocată prin scrisori ale Patriarhului Ecumenic și, conform practicii panortodoxe, cuprinde un delegat și un consilier teologic din partea fiecărei Biserici Ortodoxe. Președintele Comisiei inter-ortodoxe pregătitoare este delegatul Patriarhiei Ecumenice, iar secretarul ei este Secretarul pentru pregătirea Sfântului și Marelui Sinod” (art. 13 din *Regulamentul Conferințelor Panortodoxe Presinodale*, publicat în † Damaskinos PAPANDREOU, *Sfântul și Marele Sinod al Ortodoxiei: tematică și lucrări pregătitoare*, traducere de N. Dascălu, Iași, 1998, pp. 133-138). „*Comisia inter-ortodoxă pregătitoare* are misiunea și responsabilitatea de a studia, elabora și pregăti temele următoarei conferințe panortodoxe presinodale; ia în considerație studiile și rapoartele Bisericilor Ortodoxe locale și, la modul general, întregul material corespunzător pus la dispoziție prin grija Secretariatului pentru pregătirea Sfântului și Marelui Sinod. *Comisia inter-ortodoxă pregătitoare* are ca sarcină căutarea consensului ortodox asupra fiecărei teme înscrise pe ordinea de zi a conferinței panortodoxe presinodale următoare și elaborarea unui text comun referitor la fiecare temă, care, sub formă de raport, va fi supus aprobării și deciziei la următoarea conferință panortodoxă presinodală” (art. 15 din *Regulament*).

² Ioan Zizioulas s-a născut la 10 ianuarie 1931 în localitatea Kozani din Grecia. După studii de teologie ortodoxă la universitățile din Salonic și Atena, a studiat la Institutul Ecu-

representant al Patriarhiei Ecumenice. Din Comisie au făcut parte reprezentanți ai celor 14 Biserici Ortodoxe autocefale, și anume: 1. *Patriarhia Ecumenică* – Înaltpreasfințitul Ioan Zizioulas, Mitropolit de Pergam (președinte), Înal-

menic din Bossey (Elveția), iar, între anii 1960-1964, a urmat cursuri de doctorat în Statele Unite ale Americii, sub coordonarea părintelui profesor George Florovski (1893-1979). În anul 1965 și-a susținut, la Universitatea din Atena, teza sa de doctorat, intitulată *Η ενότης της εκκλησίας: εν τη Θεία Ευχαριστία και τω επισκόπω κατά τους τρεις πρώτους αιώνας* (Unitatea Bisericii: în Sfânta Euharistie și în episcop în timpul primelor trei secole). Această teză a fost publicată în limba română în anul 2011 cu titlul de: *Euharistie, Episcop, Biserică: Unitatea Bisericii în dumnezeiasca Euharistie și episcop, în primele trei secole creștine*. În anul 1964, a fost numit asistent la catedra de Istorie Bisericească a Facultății de Teologie Ortodoxă din Atena, iar ulterior a fost profesor la mai multe universități britanice. În anul 1986, Ioan Zizioulas a fost ales mitropolit titular cu titlul „de Pergam” (cetatea Pergamului, unul dintre centrele bisericești importante din Asia Mică în primul mileniu creștin, este astăzi orașul Bergama din Turcia, cu o populație musulmană). Deși nu are o eparhie pe care să o păstorească și nici nu a întreprins vreun demers concret misionar-pastoral în respectiva regiune, mitropolitul Ioannis Zizioulas a ocupat, începând cu anii 1990, importante funcții de conducere sau coordonare în cadrul Patriarhiei Constantinopolului și al structurilor pan-ortodoxe. Din punct de vedere teologic, Zizioulas s-a remarcat prin critica virulentă făcută *eccleziologiei euharistice* promovate de Nicolae Affanasiev, în cadrul căreia a readus în discuție legătura dintre teologia trinitară și eccleziologie cu scopul evident de a proteja atât unitatea Bisericii, cât și libertatea și diversitatea în cadrul ei. (cf. Mitrop. Ioan ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ, *Η ενότης της εκκλησίας, εν τη Θεία Ευχαριστία και τω επισκόπω κατά τους τρεις πρώτους αιώνας*, Atena, 1965, pp. 16-18). Această critică a fost dezvoltată în scrierile sale ulterioare (Mitrop. Ioan ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ, *L'êtré ecclésiast*, Geneva, 1981, pp. 18-20; „Cristologia, pneumatologia e istituzioni», în *Cristianesimo nella storia*, 2 (1981), pp. 118-120). Ulterior, rezultatul acestei critici a fost dezvoltat gradual într-un tip de eccleziologie de comuniune nu foarte bine definită și care prezintă încă destul de multe lacune. Mai precis, Zizioulas, în primele sale scrieri, păstrând ideea mentorului său George Florovsky (1893-1979), considera eccleziologia ca un capitol al hristologiei. În studiile sale ulterioare, Zizioulas a încercat să realizeze o sinteză între hristologie și pnevmatologie. Din păcate, nici până astăzi, această tentativă de sinteză nu a fost dezvoltată de către mitropolitul grec și, prin urmare, eccleziologia sa este considerată ca fiind incompletă și nereprezentativă de către teologii ortodocși. Pentru o viziune generală asupra eccleziologiei ortodoxe, ca de altfel și pentru o critică pertinentă a eccleziologiei euharistice, a se vedea: L. TURCESCU, „Eucharistic Ecclesiology or Open Sobornicity?”, în L. TURCESCU (ed.), *Dumitru Stăniloae: Tradition and Modernity in Theology*, Iași, 2002, pp. 83-103; C. BERGER, „Does the Eucharist Make the Church? An Ecclesiological Comparison of Stăniloae and Zizioulas”, în *St. Vladimir's Theological Quarterly*, 51 (2007), pp. 23-70; Ș. BARBU, „From Ontology to Ecclesiology: John Zizioulas, the Cappadocians and the Quest for a new Ecclesiology”, în *Studii Teologice*, 6 (2010), pp. 201-216; G. GRIGORIȚĂ, *L'autonomie ecclésiastique selon la législation canonique actuelle de l'Eglise orthodoxe et de l'Eglise catholique. Étude canonique comparative*, Roma, 2011, pp. 13-44.

STUDII

preasfințitul Emanuel, Mitropolit al Franței (consultant), arhimandritul Bartolomeu Samaras (secretarul președintelui), preotul George Tsetsis (consultant); 2. *Patriarhia Alexandriei* – Înaltpreasfințitul Sergiu, Mitropolit de Bonne-Esperance (membru), arhimandritul Nicolas Ioannidis (consultant); 3. *Patriarhia Antiohiei* – Înaltpreasfințitul Ioan, Mitropolit al Europei Occidentale (membru), Albert Laham (consultant); 4. *Patriarhia Ierusalimului* – Înaltpreasfințitul Hesichios, Mitropolit de Capitolia (membru), preot George Dragas (membru); 5. *Patriarhia Moscovei* – Înaltpreasfințitul Ilarion, Mitropolit de Volokolamsk (membru), Înaltpreasfințitul Marc, Arhiepiscop de Germania și Marea Britanie (consultant), preot Nicolae Balașov (consultant), Anatolie Huriakov (traducător); 6. *Patriarhia Serbiei* – Înaltpreasfințitul Amfilohie, Mitropolit de Muntenegru (membru), Preasfințitul Irineu, Episcop de Bachka (consultant), preot Gaius Gaits (consultant); 7. *Patriarhia Română* – Georgică Grigoriță (membru); 8. *Patriarhia Bulgară* – Înaltpreasfințitul Chiril, Mitropolit de Varna și Preslav (membru), Pavel Pavlov (consultant); 9. *Patriarhia Georgiei* – Înaltpreasfințitul Gherasim, Mitropolit de Zoukdidi și Tsaissi (membru), Preasfințitul Teodor, Episcop de Akhaltsikhe și Tao-Klarjeti (consultant), preot George Zviadzde (consultant); 10. *Biserica Ortodoxă a Ciprului* – Înaltpreasfințitul George, Mitropolit de Paphos (membru), Preasfințitul Christophe, Horepiscop de Carpathia (consultant); 11. *Biserica Ortodoxă a Greciei* – Înaltpreasfințitul Ignatie, Mitropolit de Dimitriados și Almirou (membru), pr. Ștefan Avramidis (consultant); 12. *Biserica Ortodoxă a Poloniei* – Înaltpreasfințitul Ieremia, Arhiepiscop de Wroslaw și Steetsin (membru), pr. Andrei Kuzma (consultant); 13. *Biserica Ortodoxă a Albaniei* – Înaltpreasfințitul Dimitrie, Mitropolit de Argyrocastro (membru), Pyrros Kondylis (consultant); 14. *Biserica Ortodoxă a Cehiei și Slovaciei* – Înaltpreasfințitul Juraj, Mitropolit de Michalovce și Kosice (membru); 15. *Secretariatul pentru pregătirea Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe* – Înaltpreasfințitul Ieremia, Mitropolit al Elveției (membru), Vlassios Phidas (consultant).

La finalul lucrărilor Comisiei, membrii acesteia au fost de acord cu publicarea următorului *Comunicat final*:

„Comisia inter-ortodoxă pregătitoare a Sfântului și Marelui Sinod al Bisericii Ortodoxe s-a reunit la Centrul Ortodox al Patriarhiei Ecumenice de la Chambéry (Elveția) în 22-26 februarie 2011. Lucrările au fost prezidate de Înaltpreasfințitul Mitropolit Ioan de Pergam, reprezentant al Patriarhiei Ecumenice. Înaltpreasfințitul Părinte Mitropolit Ieremia al Elveției a asigurat secretariatul.

Comisia inter-ortodoxă pregătitoare avea ca misiune să finalizeze studiul despre chestiunile autocefaliei și modalității ei de proclamare, precum și a dipticelor ortodoxe.

1. După discursul de deschidere al președintelui și al secretarului său, Comisia a urmărit examinarea modului de semnare a tomosului de autocefalie, chestiune care era rămasă în suspans de la precedenta reuniune. O lungă discuție pe această temă nu a permis să se ajungă la o decizie unanimă. Dat fiind faptul că, potrivit regulamentului în vigoare, deciziile Comisiei trebuie să fie luate în unanimitate, un acord nu a putut fi atins în chestiunile autocefaliei și modalității ei de proclamare, chestiune care rămâne așadar, din nou, în suspans.

2. Comisia a discutat chestiunea dipticelor ortodoxe și a examinat diferitele aspecte canonice și ecleziologice; ea a trecut în revistă practica actuală a Bisericii Ortodoxe referitoare la aceasta și, în mod unanim, a emis avizul că se impunea stabilirea de diptice uniforme în Biserica Ortodoxă, ca expresie concretă a unității sale. Comisia a trecut, de asemenea, în revistă criteriile ce se aplică până azi pentru înscrierea unei Biserici în sfințele diptice.

Comisia a examinat solicitările Bisericilor Poloniei și a Albaniei privitoare la înscrierea lor în mod uniform în sfințele diptice ale tuturor Bisericilor Ortodoxe autocefale, începând cu Biserica Poloniei, și ea a propus o adaptare în consecință a dipticelor Bisericilor Ortodoxe.

Comisia a examinat solicitările:

- a. Sfintei Biserici a Georgiei în vederea ridicării acesteia în cel de-al șaselea rang a sfințelor diptice a tuturor Bisericilor Ortodoxe;
- b. Sfintei Biserici a Ciprului în vederea înscrierii sale într-un rang superior în sfințele diptice a tuturor Bisericilor Ortodoxe;
- c. precum și diferența care a fost constatată în sfințele diptice, privitoare la includerea de Biserici nerecunoscute pe plan panortodox ca autocefale.

Comisia a constatat imposibilitatea de a ajunge la o propunere acceptată în unanimitate privitoare la aceste chestiuni”.

Din simpla lectură a acestui comunicat se desprinde cu ușurință ideea că lucrările *Comisiei interortodoxe pregătitoare*, reunite la Chambésy, în februarie 2011, s-au încheiat printr-un eșec usturător în ceea ce privește soluționarea celor două teme analizate (*autocefalia și dipticele*). Prin urmare, o analiză, din punct de vedere al doctrinei canonice a Dipticelor în Ortodoxie și a propunerilor făcute la Chambésy, se impune ca necesară.

I. Dipticele în Biserica Ortodoxă

1. Dipticele – etimologia termenului și definiția lui actuală

Din punct de vedere etimologic, cuvântul „diptic” (δίπτυχος) este un adjectiv care derivă din doi termeni grecești, și anume: δίς (de două ori)³ și πτύσσειν (a îndoi, a plia)⁴, și care, deci, se traduce literar prin „îndoit/pliat”.

În trecut, termenul de *diptice* (τὰ δίπτυχα) indica un fel de tăbliță dublă – adesea decorată pe exterior și cu inscripții în interior –, ce se putea plia în două și pe care creștinismul a folosit-o pentru a nota numele celor care aparțineau Bisericii, vii sau morți. Potrivit canonului 1 al Sinodului al III-lea ecumenic, atunci când un membru al Bisericii devenea eretic, acesta era imediat șters din această listă⁵. Eliminarea numelui unui episcop din diptice echivala cu excomunicarea⁶ acestuia, iar introducerea unui episcop în diptice era considerată ca acceptarea acestuia în comuniunea Bisericii. În diptice, episcopii erau așezați într-o anumită ordine (τάξις), ce respecta titlul administrativ sau onorific (arhiepiscop⁷,

³ Cf. P. CHANTRAINE, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, Paris, 1968, p. 287.

⁴ Cf. P. CHANTRAINE, *Dictionnaire...*, p. 950.

⁵ Tot în acest sens, canonul 81 Cartagina prevede ștergerea din diptice a acelor episcopi care și-au lăsat, prin testament, bunurile personale ereticilor sau păgânilor, chiar dacă aceștia ar fi rude cu el. Cf. † Nicodim MILAȘ, *Canoanele Bisericii Ortodoxe însoțite de comentarii*, traducere de N. Popovici și U. Kovincici, vol. II, partea I, Arad, 1934, pp. 243-246.

⁶ Potrivit doctrinei canonice ortodoxe, *excomunicarea* (*excommunicatio* – αφορισμός) reprezintă excluderea totală a unei persoane din Biserică, ca urmare a săvârșirii unor păcate grele (erezii, schismă, apostazie etc.). Prin urmare, excomunicarea este cea mai grea pedeapsă pentru un membru al Bisericii (cf. I.N. FLOCA, *Drept canonic ortodox. Legislație și administrație bisericească*, vol. II, București, 1990, pp. 237-246). Pentru detalii, a se vedea: N. DURĂ, „Precizări privind unele noțiuni ale dreptului canonic (depunere, caterisire, excomunicare, afurisire și anatema)”, pp. 84-135 și 105-143; J. GAUDEMET, „Note sur les formes anciennes de l'excommunication”, în *Revue des sciences religieuses*, 23 (1949), pp. 64-77; J. BERNHARD, „Excommunication et pénitence-sacrament aux premiers siècles de l'Eglise. Contribution canonique”, în *Revue de Droit Canonique*, 15 (1965), pp. 265-281, 318-330, 16 (1966), pp. 41-70; J.E. LYNCH, „The Limits of «Communio» in the Pre-Constantinian Church”, pp. 159-190; I.N. FLOCA, „Caterisirea în dreptul canonic ortodox”, în *Studii Teologice*, 39 (1987), pp. 83-90 [republicat în *Revista Teologică*, 86 (2004), pp. 123-133].

⁷ Titlul de *arhiepiscop* (ἀρχιεπίσκοπος – *archiepiscopus*) a fost folosit la început (mijlocul secolului al IV-lea) pentru a desemna așa-ziii „episcopi superiori” (ἀρχή – *primul, șef, superior* și ἐπίσκοπος – *episcop*), adică acei episcopi care își aveau reședința în principalele orașe ale Imperiului Roman. Cu toate acestea, potrivit sfintelor canoane, titlul de arhiepiscop nu implică o autoritate sau o putere superioară celui de episcop, ci reprezintă

mitropolit⁸, exarh⁹, patriarh¹⁰, papă¹¹ sau catolicos¹²) pe care respectivii îl aveau.

doar un titlu de onoare acordat unor ierarhi pentru anumite motive istorice, administrative sau misionar-pastorale. Tradiția bisericească indică o origine alexandrină pentru titlul de arhiepiscop, afirmând că pentru prima oară ar fi fost folosit de către teologii alexandrini, ca, spre exemplu, Sfântul Atanasie (PG 25, 337) sau Sfântul Epifanie (PG 42, 188). Cu toate acestea, titlul de *arhiepiscop* a fost dat și Episcopului Romei (PL 13, 98). Astfel, la cel de-al IV-lea sinod ecumenic de la Calcedon (451), Episcopul Romei din acea vreme, adică Leon I, era aproape continuu numit *arhiepiscop* (Mansi, VI, 565, 580, 589, 940, 977; VII, 4, 8, 32, 97, 117; IX, 195). Astăzi, în Biserica Ortodoxă, există anumite cazuri particulare, unde, datorită unor evenimente istorice sau politice, titlul de *arhiepiscop* este conferit întâistătătorului unei Biserici autonome (Biserica Ortodoxă Finlandeză) sau autocefale (Biserica Ortodoxă Cipriotă, Biserica Ortodoxă Greacă și Biserica Ortodoxă Albaneză). Pentru detalii, a se vedea: H. PAPADOPOULOS, „Ο τίτλος τοῦ ἀρχιεπισκόπου”, în *Θεολογία*, 52 (1935), pp. 289-295; G. KONIDARIS, *Περὶ τὸν τίτλον τοῦ Ἀρχιεπισκόπου: μελέτη ιστορική καὶ φιλολογικὴ ὡς συμβολὴ εἰς τὴν γεν. ἐκκλ. ιστορίαν καὶ τὴν ἐκκλ. ιστορίαν τῆς Ἑλλάδος μετὰ κριτικῶν παρατηρήσεων εἰς ἔργα R. Sohm καὶ Χρυσ. Παπαδόπουλου*, Atena, 1963-1964; I.F. STĂNCULESCU, „Arhiepiscopii”, în *Studii Teologice*, 14 (1962), pp. 598-617.

⁸ Numele de „mitropolit” (μῆτροπολίτης) reprezintă titlul dat episcopilor din cetățile-mamă, adică din metropole (de la μήτηρ – mamă și πόλις – cetate, oraș). Mitropolitul este întâiul episcop al unei circumscripții bisericești care cuprinde mai multe eparhii. Astăzi, în Biserica Ortodoxă, datorită motivelor istorice și de natură politică, titlul de „mitropolit” este folosit în Bisericile Ortodoxe autocefale cu semnificații diferite. În majoritatea Bisericilor Ortodoxe autocefale s-a păstrat sensul clasic, inițial, al acestui titlu. Excepția o constituie Bisericile de limbă greacă (Patriarhia Constantinopolului, Patriarhia Alexandriei, Biserica Ortodoxă a Greciei și Biserica Ortodoxă a Ciprului), unde toți episcopii care păstoresc o eparhie poartă titlul de *mitropolit*. Astfel, în aceste Biserici, titlul de *mitropolit* este sinonim cu cel de *chiriarh*. Pentru detalii, a se vedea: P. GHIDULIANOV, *Μητροπολίτες въ первые три века христιанства*, Moscova, 1905; G.I. SOARE, *Mitropolia în dreptul canonic ortodox*, București, 1939; „Sistemul mitropolitan în dreptul canonic ortodox”, în *Raze de lumină*, 10 (1938), pp. 104-143; E. HERMAN, „Appunti sul diritto metropolitico nella Chiesa Bizantina”, în *Orientalia Christiana Periodica*, 13 (1947), pp. 522-550.

⁹ Termenul de *exarh* (ἑξάρχος) indică titlul dat primului mitropolit al unei dioceze civile, numită *exarhat*. Pentru prima oară, acest titlu a fost utilizat accidental de către canonul 6 al Sinodului de la Sardica (343), și oficial de către canoanele 9 și 17 ale Sinodului al IV-lea ecumenic (451). Deci, cu termenul de *exarh* – care în epocă era folosit de limbajul tehnic administrativ pentru a indica pe guvernatorul unei provincii –, vocabularul teologic identifica pe întâiul episcop al noii structuri supra-mitropolitane, care, ulterior, va fi numit *patriarh*. Astăzi, în Biserica Ortodoxă, titlul de *exarh* este dat unui episcop care este delegat de către patriarh pentru o responsabilitate specifică. Pentru detalii, a se vedea: A.-A. MUNTEANU, „Exarhii în Biserica veche”, în *Studii Teologice*, 14 (1962), pp. 549-569.

¹⁰ Pentru etimologia cuvântului „patriarh” (πατριάρχης), tradiția ortodoxă a reținut două teorii. Potrivit primei teorii, termenul de „patriarh” este un cuvânt compus din πατήρ

STUDII

Totuși, această ordine de precedență, creată prin înșiruirea numelor episcopilor în diptice, nu crea niciun fel de privilegiu de putere, care ulterior să poată conduce

(părinte, tată) și ἀρχή (primul), și ar trebui tradus prin „progenitor” sau „strămoș”. Cu acest sens, de fapt, îl întâlnim în Vechiul Testament, unde patriarhii Avraam, Isaac și Iacob reprezintă „strămoșii” sau „progenitorii” poporului evreu. A doua teorie afirmă că termenul de *patriarh* este un cuvânt compus din πατρία (patrie, națiune) și ἀρχων (prim, cap) și că ar trebui tradus prin expresia „capul unui popor” sau „capul unei națiuni” (cf. I. MARGA, „Instituția patriarhatului în Biserică”, în *Mitropolia Ardealului*, 35 (1990), p. 50). Tradiția ortodoxă afirmă că titlul de *patriarh* a fost folosit în limbajul bisericesc doar din secolul al V-lea. De fapt, „on trouve pour la première fois le titre de *patriarche* dans les Actes du concile de Séleucie-Ctésiphon (Église syro-orientale) de 424. Mais, il semble que ce n'est qu'à partir du synode de 545 que le catholicos de Seleucie-Ctésiphon prit effectivement le titre de patriarche. L'appellation de *patriarche* fut aussi employée lors du IVe concile œcuménique. En effet, lors de la IIIe session du concile de Chalcédoine (451), les évêques égyptiens qualifiaient le pape Léon d'*archevêque et patriarche œcuménique de la grande Rome*. Néanmoins, les opinions des canonistes, ecclésiologues, historiens etc. sont différentes et quelquefois même ambiguës, tant en ce qui concerne la notion de patriarche que l'institution du patriarcat. D'abord, il y a ceux qui affirment que la notion même de patriarche est apparue dès l'époque apostolique, parce que, selon les Synaxaires orientaux, l'Apôtre Jacques, frère du Seigneur, fut le premier patriarche de Jérusalem. Ensuite, il y a ceux qui affirment que tant la notion de patriarche, que l'institution de patriarcat, furent créées par le Ier concile œcuménique. [...] Selon la tradition canonique byzantine, reprise par le Pidalion, le canon 6e du Ier concile œcuménique fait référence expresse aux trois patriarcats, à savoir, d'Alexandrie, d'Antioche et de Rome. Mais, d'après la même tradition manuscrite, le nom de patriarche fut mis en circulation – pour la première fois – du temps de l'empereur Théodose le Petit, et il fut surtout associé aux évêques des sièges apostoliques”, (N. DURĂ, *Le régime de la synodalité selon la législation canonique conciliaire, œcuménique du Ier millénaire*, București, 1999, pp. 450-451). Mai precis, titlul de „patriarh” – așa cum este el înțeles de către ortodocși – a fost introdus printr-o decizie luată în cea de-a 14-a ședință a Sinodului al IV-lea ecumenic, ținută în ziua de 31 octombrie 451 (cf. L. STAN, „Importanța canonică-juridică a Sinodului al IV-lea ecumenic”, în *Orthodoxia*, 3 (1951), p. 446). A se vedea și: M. CLÉMENT, „L'apparition du patriarcat dans l'Église (IVe-Ve siècles)”, în *Proche-Orient Chrétien*, 16 (1966)”, pp. 162-173. În textul sfintelor canoane, termenul de *patriarh* a fost folosit pentru prima oară în textul canoanelor 2, 7 și 37 ale Sinodului trulan (691-692). Pentru detalii, a se vedea și: M. PORTARU, „«Patriarh» și «patriarhie», în epoca Sinoadelor ecumenice”, în *Autocefalia. Libertate și demnitate*, București, 2010, pp. 416-443.

¹¹ Titlul de „papă” (πάππας – *pater, părinte*) a fost foarte folosit în primele secole ale creștinismului. Descoperirile arheologice din secolul al XIX-lea demonstrează că unul dintre primii episcopi care au purtat acest titlu a fost Cerdo (107-120), episcopul Alexandriei. Din punct de vedere etimologic, termenul de *papă* provine din cuvântul grecesc πατήρ (*pater* – *părinte*) care, prin alterație și abreviere, a devenit πάππας sau πάπας. Deci, inițial, acest titlu nu avea nicio conotație oficială, ci indica doar un apelativ afectuos, și anume apelativul

la subordonarea unui episcop față de un alt episcop. În timp, această listă ordonată, numită Diptice, a devenit un element propriu organizării administrative bisericesti ce garantează ortodoxia episcopilor prezenți în listă și indică poziția lor în cadrul slujirii lor într-un sobor de episcopi. Prin extensie, această înșiruire ordonată a episcopilor a fost aplicată și pentru a indica ordinea de precedență dintre diferitele Biserici autocefale, creându-se astfel și un Diptice general al Bisericii¹³.

Astăzi, în Dipticele Bisericii Ortodoxe sunt înscrise toate Bisericile autocefale în ordinea lor onorifică (τάξις). Înscriserea unei Biserici autocefale în diptice demonstrează că aceasta este în comuniune canonică, dogmatică și catedrală cu Biserica Ortodoxă și indică locul ei exact în ordinea de precedență (τάξις). De asemenea, în interiorul fiecărei Biserici locale autonome sau autocefale există

copilului când se adresa părintelui. Totodată, trebuie notat și faptul că unii autori – în special occidentali – au susținut că termenul de „papă” ar fi o abreviere a primelor silabe a unor sintagme latine: *pastor pastorum*, *pater patrum* sau *pater patriae*. Mai târziu, acest titlu de *papă* a fost rezervat episcopilor din orașe mai importante (Alexandria, Roma, Cartagina). Astăzi, în Biserica Ortodoxă, doar episcopul Alexandriei mai folosește titlul de „papă”. Pentru detalii, a se vedea: B. LABANCA, „Del nome papa nelle Chiese cristiane”, în *Actes de Douzième Congrès International des orientalistes. Rome 1899*, vol. III-1, Florența, 1902, pp. 47-101.

¹² „Catholicos – Title used in several churches for the chief hierarch of that church or of a significant division of it. Though different in meaning, it is often equivalent in use to the title Patriarch. In the case of the Catholicos Patriarch of Georgia and the Catholicos Patriarch of the Ethiopian Church, the two titles are combined. Sometimes both are used as distinct elements of a single title, as with the Catholicos of Ejiaci and Patriarch of all Armenians”, K. PARRY – D.J. MELLING – D. BRADY – S.H. GRIFFITH – J.F. HEALY (eds.), *The Blackwell Dictionary of Eastern Christianity*, Oxford, 1999, p. 112.

¹³ Pentru detalii, a se vedea F. CABROL, „Diptyques”, în F. CABROL – H. LECLERCQ (eds.), *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, t. IV, pars 1, Paris, 1920, col. 1045-1094; H. LECLERCQ, „Diptyques (archéologie)”, în F. CABROL – H. LECLERCQ (eds.), *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, t. IV, pars 1, col. 1094-1170; E. MELIA, „Les dyptiques liturgiques et leur signification ecclésiologique”, în A.M. TRIACCA – A. PISTOIA (eds.), *L'Eglise dans la liturgie. Conférences Saint-Serge. XXVI Semaine d'études liturgiques (Paris 26-29 juin 1979)*, Roma, 1980, pp. 209-229; R. TAFT, *A History of the Liturgy of St. John Chrysostom. The Diptychs*, Roma 1991 [traducere în limba română: R. TAFT, *O istorie a Liturghiei Sf. Ioan Gură de Aur. Dipticile*, Cluj Napoca, 2008]; V. LEB, „Problema Dipticelor în Biserica Ortodoxă”, în *Slujitor al Bisericii și al neamului. Părintele prof. univ. dr. Mircea Păcurariu, membru corespondent al Academiei Române, la împlinirea vârstei de 70 de ani*, Cluj-Napoca, 2002, pp. 681-686; P. BLAUDEAU, „Hors des Diptyques point de salut? Regard sur la genèse, le développement et l'amointrissement de certaines exigences romaines en Orient (415-604)”, în P.-G. DELAGE (ed.), *Les Pères de l'Eglise et les dissidents. Dessiner la communion. Dissidence, exclusion et réintégration dans les communautés chrétiennes des six premiers siècles. Actes du IVe colloque de la Rochelle (25-27 septembre 2009)*, La Rochelle, 2010, pp. 343-360.

STUDII

un diptic canonic și administrativ în care sunt înscrise, potrivit ordinii proprii de precedență, eparhiile ce alcătuiesc respectiva Biserică¹⁴.

Referitor la ordinea de precedență (τάξις), este necesar de precizat faptul că, potrivit doctrinei canonice și a tradiției ortodoxe, locul unei Biserici în *Diptice* se stabilește, de obicei, ținându-se cont de următoarele criterii:

- *vechimea autocefaliei respectivei Biserici*¹⁵;
- *titlul administrativ* (arhiepiscop, mitropolit, exarh, papă, patriarh sau catolicos) *al întâistătătorului respectivei Biserici*¹⁶;
- *importanța social-politică a scaunului întâistătătorului respectivei Biserici*¹⁷;
- *importanța activității misionar-pastorale desfășurate de respectiva Biserică*¹⁸.

Metodologia aplicării acestor patru criterii a fost dintotdeauna coroborarea acestora, iar nu aplicarea lor parțială sau unilaterală. Prin urmare este evident că aplicarea singulară a unui principiu sau excluderea unuia dintre acestea în procesul de stabilire a ordinii de precedență conduce la o bulversare și o deformare a dipticelor, fapt ce ulterior creează tensiuni între Bisericile Ortodoxe autocefale.

2. Stabilirea ordinii de precedență din Diptice. Analiză istorico-canonică

Ordinea de precedență din Diptice nu a fost stabilită printr-o hotărâre unică, definitivă și irevocabilă, a unui organism de autoritate, ci ea s-a format treptat, în timp, constituind, de fapt, rezultatul evoluției organizațional-administrative a Bisericii. Pentru a putea înțelege actuala situație a ordinii de

¹⁴ Cf. N. DURĂ, „Dipticele – studiu istorico-canonice și liturgic”, în *Studii Teologice*, 29 (1977), pp. 636-659. Trebuie notat aici faptul că, de obicei, *Dipticele* fiecărei Biserici Ortodoxe autocefale este prezentat în forma sa actualizată în propriul Statut de organizare și funcționare sau într-o publicație oficială centrală anuală.

¹⁵ Cf. Canonul 6 și 7 al Sinodului 1 Ecumenic, 2 și 3 Sin. 2 Ec., 8 Sin. 3 Ec., 28 Sin. 4 Ec., 36 Trulan.

¹⁶ Cf. Can. 6 și 7 Sin. 1 Ec., 2 și 3 Sin. 2 Ec., 8 Sin. 3 Ec., 28 Sin. 4 Ec., 36 Trulan.

¹⁷ Cf. Can. 17 Sin. 4 Ec., 38 Trulan.

¹⁸ Majoritatea canoanelor au în centrul lor responsabilitatea misionar-pastorală a episcopului, identificat ca cel căruia „i s-a încredințat poporul lui Dumnezeu” (Can. 41 ap., 24 Antiohia). Prin urmare, în stabilirea ordinii de precedență din diptice este imperativ necesar să se țină cont și de activitatea misionar-pastorală a episcopilor care alcătuiesc sinodul respectivei Biserici. Cazul cel mai elocvent în acest sens este cel al Patriarhiei Ecumenice, căci, deși orașul Constantinopol a devenit oficial capitala Imperiului Roman în anul 331, Biserica nu i-a recunoscut acesteia cel de-al doilea loc în diptice decât în anul 381 (cf. Can. 3 Sin. 2 Ec.), adică după 50 de ani, atunci când aceasta se validase deja prin intensă și bogată activitate misionar-pastorală.

precedență din dipticele Bisericii Ortodoxe se impune ca necesară o prezentare istorico-canonică a modului în care cele patru principii au fost aplicate în procesul de stabilire a acestei ordini, precum și a principalelor momente din această evoluție.

a. Perioada primului mileniu creștin (până la schisma din 1054)

În primele secole, primul loc în diptice a fost recunoscut Bisericii din Roma, în special datorită faptului că Roma era atunci capitala Imperiului roman. Bisericii din Roma îi urmau în Diptice Bisericile din Alexandria, cea din Antiohia și, apoi, cea din Ierusalim¹⁹. În secolul al IV-lea, însă, la Sinodul al II-lea ecumenic, prin canonul 3, s-a schimbat ordinea din diptice, hotărându-se ca, *după episcopul Romei, întâietatea cinstei* (τά πρεσβεῖα τῆς τιμῆς) *să o aibă episcopul Constantinopolului, pentru că (cetatea) aceasta este Roma nouă*²⁰.

Din punct de vedere etimologic, această expresie, „τά πρεσβεῖα τῆς τιμῆς”, care, de altfel, nu este folosită decât în canonul 3 al celui de-al doilea sinod ecumenic, se traduce în limba română prin „întâietatea de onoare a celui întâi născut”, formulă absolut normală pentru epoca în care episcopii se considerau ca și frați. Astfel, atunci când episcopii recunoșteau, pe cale sinodală, importanța unuia dintre ei, îl considerau pe acesta ca fiind primul dintre ei, adică „fratele lor întâi născut”. În plus, trebuie precizat faptul că, în sfintele canoane²¹, este întotdeauna folosită expresia „τά πρεσβεῖα” (întâietatea primului născut) pentru a indica privilegiul unui scaun episcopal de a fi în primele locuri ale ordinii de precedență (τάξις) a Bisericii. Prin urmare, se poate deduce cu ușurință faptul că, în sfintele canoane, nu a fost prevăzut niciun tip de primat²², ci în textul acestora au fost doar indicate locurile Bisericilor autocefale

¹⁹ Cf. Can. 6 și 7 al Sin. I ec. A se vedea și: H. CHADWICK, „Faith and Order at the Council of Nicaea: A Note on the Background of the Sixth Council”, în *The Harvard Theological Review*, 53 (1960), pp. 171-195; M.R. CATAUDELLA, „Intorno al VI canone del Concilio di Nicea”, în *Atti della Accademia delle Scienze di Torino. Classe di Scienze Morali, Storiche e Filologiche*, 103 (1969), pp. 397-421; T. VALDMAN, „Vechea organizare a Bisericii și Sinodul I ecumenic”, în *Studii Teologice*, 22 (1970), pp. 260-273; † PIERRE L’HUILIER, „Ecclesiology in the Canons of the First Nicene Council”, în *St. Vladimir’s Theological Quarterly*, 27 (1983), pp. 119-131.

²⁰ G.A. RALLI – M. POTLI, *Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων (Sintagma dumnezeștilor și sfintelor canoane – în continuare Sintagma Ateniană)*, vol. II, Atena, 1852, p. 173; P. IOANNOU, *Discipline générale antique* (în continuare *Discipline antique*), vol. I-1, Grottaferrata-Roma, 1962, pp. 47-48.

²¹ Cf. Can. 6 Sin. I ec., 2 și 3 Sin. II ec., 28 IV ec., 36 Trulan.

²² „Primas – primat – πριμάτος”, E. ROUSSOS, *Λεξιλόγιον εκκλησιαστικού δικαίου τριγλωσσον. Λατινικόν δικαίον*, Atena, 1949, p. 173.

în ordinea de precedență. Așadar, este clar că teologia ortodoxă nu distinge nici un „privilegiu de autoritate” (πρεσβεία εξουσιας) care să fie superior celui al episcopului, căci „întâietatea de onoare” – canonizată de sinoadele ecumenice – nu privește decât „buna ordine” (τάξις) a Bisericii²³. Totodată, este imperativ necesar de notat aici și faptul că, în colecțiile canonice latine, expresia „τά πρεσβεία τῆς τιμῆς” a fost tradusă, de obicei, prin expresia „honoris primatum”²⁴, însă aceasta nu poate să constituie decât o voită eroare de traducere, ce nu poate fi justificată decât confesional.

Așadar, în secolul al IV-lea, Biserica Constantinopolului²⁵, chiar dacă nu avea origini apostolice și nu avusese un rol particular în Creștinismul primelor 3 secole²⁶, este așezată în locul al 2-lea în diptice, principalul motiv al acestei fulminante ascensiuni fiind unul socio-politic, și anume faptul că, de curând, cetatea Constantinopolului devenise „noua Roma”, adică noua capitală a Imperiului Roman.

Trebuie menționat aici și faptul că, în prezent, Patriarhia Constantinopolului revendică origini apostolice și declară că cel care a evanghelizat colonia Bizanț ar fi fost chiar Sfântul Apostol Andrei, cel dintâi chemat (πρωτόκλητος), care ar fi hirotonit și primul episcop al cetății, și anume pe Stahis (Στάχυς). Acesta din urmă ar fi avut o serie neîntreruptă de succesori până la primul episcop al Constantinopolului cunoscut cu numele, și anume Mitrofan (306-314). De curând, istoricul grec Vlasios Phidas a revendicat chiar și o origine ioanică pentru Biserica Constantinopolului²⁷. Din păcate, aceste teorii sunt infirmate de mărtu-

²³ A se vedea și J. MEYENDORFF, „The Council of 381 and the Primacy of Constantinople”, în J. MEYENDORFF, *Catholicity and the Church*, Crestwood – New York, 1983, pp. 121-142; B.E. DALEY, „Position and Patronage in the Early Church. The Original Meaning of «primacy of honor»”, în *Journal of Theological Studies*, 44 (1993), pp. 529-553.

²⁴ *Discipline antique*, vol. I-1, p. 48.

²⁵ Cetatea Constantinopolului – Κωνσταντινούπολις a fost fondată de împăratul Constantin cel Mare (306-337) în toamna anului 324 și a fost inaugurată ca fiind „noua Romă” în 11 mai 330, pe locul unde exista înainte vechea colonie Bizanț – Βυζάντιον (sec. VII î.Hr.). Pentru detalii, a se vedea: G. DAGRON, *Naissance d'une capitale. Constantinople et ses institutions de 330 à 451*, Paris 1974; D.J. GEORGACAS, „The names of Constantinople”, în *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 78 (1947), pp. 347-367.

²⁶ Până în secolul al IV-lea, Biserica din Bizanț nu era decât o simplă eparhie sub autoritatea Bisericii din Heracleea, care la vremea respectivă era capitala diocesei civile Tracia (cf. J.D. MANSI, *Sacrorum Conciliorum. Nova et amplissima Collectio*, vol. III, Florența, 1759, col. 559-560; C. J. HEFELE, *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, t. II, partea 1, Paris, 1908, pp. 21- 22). A se vedea și R. JANIN, „La hiérarchie ecclésiastique dans le diocèse de Thrace”, în *Revue des études byzantines*, 17 (1959), pp. 136-149.

²⁷ Cf. V. PHEIDAS, „The Johanine Apostolicity of the Throne of Constantinople”, în *Greek Orthodox Theological Review*, 45 (2000), pp. 23-55.

riile istorice și de prevederile sfintelor canoane. De exemplu, istoricul creștin Socrate (380-450), care era născut în Constantinopol, afirma în jurul anului 427 că primul episcop al Constantinopolului a fost Mitrofan²⁸. De fapt, istoricii primului mileniu au, în general, aceeași părere²⁹, iar canoanele care acordă Bisericii Constantinopolului întâietatea de onoare (Can. 3 Sin. 2 Ec. și 28 Sin. 4 Ec.) nu invocă niciodată originile apostolice pentru aceasta, ci fundamentează acest privilegiu exclusiv prin faptul că, la acea vreme, Constantinopolul era capitala Imperiului Roman. Este, deci, evident că teoria potrivit căreia fondarea Bisericii Constantinopolului este atribuită Sfântului Apostol Andrei nu reprezintă decât o simplă legendă născută, cel mai probabil, în timpul schismei lui Acachie (484-519)³⁰.

În secolul al V-lea, Biserica Constantinopolului și-a continuat expansiunea sa teritorială³¹, iar canonul 28 al Sinodului IV ecumenic³² a reconfirmat locul

²⁸ Cf. PG 117, 805.

²⁹ Cf. R. JANIN, „Constantinople”, în A. BAUDRILLART (ed.), *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, vol. VI, Paris, 1956, pp. 634-637; S. VAILLÉ, „Les origines de l'Eglise de Constantinople”, în *Echos d'Orient*, 10 (1907), pp. 287-295.

³⁰ Cf. F. DVORNIK, *The Idea of Apostolicity in Byzantium and the Legend of the Apostle Andrew*, Cambridge, 1958; S. NAZĂRU, „Sfântul Andrei «cel întâi chemat» și apostolicitatea scaunului Constantinopolului”, în *Sfântul Apostol Andrei. Ocrotitorul României. Începătorul Botezului în poporul roman*, București, 2011, pp. 216-262.

³¹ Astfel, de la Sinodul 2 Ecumenic la cel de la Calcedon, Biserica Constantinopolului a reușit să aducă sub autoritatea sa trei mari dioceze civile, adică mai mult de jumătate din Imperiul Roman de Răsărit. Cf. E. STEIN, „Le développement du pouvoir patriarcal du siège de Constantinople jusqu'au Concile de Chalcédoine”, în *Le Monde slave*, 3 (1926), pp. 80-108; R. JANIN, „Formation du patriarcat de Constantinople”, în *Echos d'Orient*, 13 (1910), pp. 135-140; M. TELEA, „Constituirea sistemului patriarhal în Bizanț și creșterea prestigiului Patriarhiei constantinopolitane”, în *Altarul Reîntregirii*, 11 (2006), nr. 2, pp. 43-57.

³² Trebuie precizat că acest canon a fost deja analizat în numeroase studii, dintre care noi menționăm aici doar pe cele mai importante: † JUSTINIAN MARINA, „Valabilitatea actuală a canonului 28 al Sinodului al IV-lea ecumenic de la Calcedon», în *Orthodoxia*, 3 (1951), pp. 173-187; V. MONACHINO, *Le origini del patriarcato di Costantinopoli e il canone 28 di Chalcedonia*, Geneva, 1998; R. SOUARN, „Le 28^e canon de Chalcedoine”, în *Echos d'Orient*, 1 (1897), pp. 19-22 și 55-58; A. WUYTS, „Le 28^e canon de Chalcedoine et le fondement du primat romain”, în *Orientalia Christiana Periodica*, 17 (1951), pp. 265-282; T.O. MARTIN, „The Twenty-Eight Canon of Chalcedon. A Background Note”, în A. GRILLMEIER – A. BACHT (eds.), *Das Konzil von Chalcedon. Geschichte und Gegenwart*, vol. II, Würzburg, 1953, pp. 433-458; † Pierre L'HUILLIER, „Un aspect estompé du 28e canon de Chalcedoine”, în *Revue de Droit Canonique*, 29 (1979), pp. 12-22; J.H. ERICKSON, „El canon 28 de Chalcedonia: su permanente significado para el debate sobre el primado en la Iglesia”, în J.R. VILLAR (ed.), *Iglesia, ministerio episcopal y ministerio petrino*, Madrid, 2004, pp. 241-260; H. OHME, „Sources of the Greek Canon Law to the Quinisext Council (691/2): Councils and Church Fathers”, în W. HARTMANN – K. PENNING

STUDII

acesteia în diptice invocând același unic motiv, și anume că, în acea vreme, Constantinopolul era capitala Imperiului, adică „noua Romă”³³. De altfel, fulminanta promovare a Bisericii Constantinopolului în diptice se fundamenta – din punct de vedere al doctrinei canonice – și pe unul dintre principiile fundamentale pentru organizarea și funcționarea Bisericii, fixat prin canonul 17 al Sinodului IV ecumenic³⁴, și anume *acomodarea organizării Bisericii la organizarea administrativ-teritorială a statului*.

Începând cu secolul al VI-lea, Biserica Constantinopolului, pentru a-și putea continua expansiunea sa, a întreprins o puternică acțiune de centralizare și de afirmare a autorității sale. Pentru aceasta, scaunul constantinopolitan a demarat o puternică acțiune de impunere a autorității sale asupra principalelor scaune episcopale din epocă. În acest context, Patriarhia Constantinopolului a încercat o ofensivă chiar și împotriva Bisericii Romei, însă a fost nevoită să se replieze pentru a se concentra asupra scaunelor episcopale din Imperiul Roman de Răsărit³⁵. Pe de altă parte, începând cu secolul al VI-lea, atunci când invazia musulmană redusese Bisericile Alexandriei, Antiohiei și Ierusalimului la nivelul unor minorități etnico-confesionale³⁶, acestea au trecut treptat sub autoritatea Bisericii Constantinopolului, astfel încât, la începutul celui de-al doilea mileniu,

GTON (eds.), *The History of Byzantine and Eastern Canon Law to 1500*, Washington DC, 2012, pp. 63-66. Pentru o analiză detaliată a circumstanțelor în care a fost redactat canonul 28 de la Calcedon, a se vedea † Pierre L'HUILLIER, *The Church of the Ancient Councils: the Disciplinary Work of the First Four Ecumenical Councils*, Crestwood – New York, 1996, pp. 267-290.

³³ Pentru detalii, a se vedea pertinenta și minuțioasa analiză a lui † Pierre L'HUILLIER, „Le décret du Concile de Chalcédoine sur les prérogatives du siège de la très sainte Eglise de Constantinople”, în *Messenger de l'Exarchat du Patriarcat russe en Europe occidentale*, 27 (1979), pp. 33-69. A se vedea și: † Epifanie NOROCEL, „Organizarea Bisericii în secolul al V-lea în urma hotărârilor Sinodului de la Calcedon”, în *Glasul Bisericii*, 21 (1962), nr. 3-4, pp. 307-317.

³⁴ „Iar dacă vreo cetate s-ar fi înnoit prin puterea împărătească sau dacă s-ar înnoi de acum înainte, atunci alcătuirilor politice și obștești să urmeze și orânduirea parohiilor bisericești”, *Sintagma Ateniană*, vol. II, p. 263; *Discipline antique*, vol. I-1, p. 83.

³⁵ Cf. M.V. ANASTOS, *Aspects of the Mind. Political Theory, Theology, and Ecclesiastical Relations with the See of Rome*, (S. Vryonis – N. Goodhue, eds.), Aldershot, 2001. A se vedea și: V. MONACHINO, *Le origini del Patriarcato di Constantinopoli*, pp. 27-32; V. GRUMEL, „L'annexion de l'Illyricum oriental, de la Sicile et de la Calabre au Patriarcat de Constantinople. Le témoignage de Théophane le Chronographe», în *Recherches de Science Religieuse*, 40 (1952), pp. 191-200; S. VAILHÉ, „Annexion de l'Illyricum au Patriarcat œcuménique”, în *Echos d'Orient*, 14 (1911), pp. 29-36.

³⁶ Cf. Y. ROTMAN, „Byzance face à l'islam arabe, VIIe-Xe siècle. D'un droit territorial à l'identité par la foi”, în *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 60 (2005), nr. 4, pp. 767-788.

patriarhii acestor Biserici nu mai erau în realitate decât simpli funcționari ai administrației patriarhale constantinopolitane³⁷.

Această fulminantă expansiune, urmată de o puternică centralizare, a creat și efecte colaterale, dintre care amintim doar următoarele: episcopul Constantinopolului și-a arogat titlul de „patriarh ecumenic” (οἰκομενικός³⁸

³⁷ Cel mai cunoscut caz este cel al lui Teodor Balsamon care, deși ales patriarh al Antiohiei în anul 1193, a lucrat toată viața sa în administrația patriarhală constantinopolitană. Mai precis, Teodor Balsamon, care a ocupat pentru mult timp funcția de nomofilax (νομοφύλαξ – „păzitor al legilor”) la Constantinopol, a fost ales în anul 1193 patriarh al Antiohiei, însă cum Antiohia era la acea vreme sub ocupație arabă, a rămas tot timpul la Constantinopol, unde va muri în anul 1195. Cea mai importantă scriere a lui Balsamon este *Scholia* sau *Comentariul la Nomocanonul în 14 titluri al lui Fotie*. Respectiva scriere a fost publicată pentru prima dată în latină la Paris în 1561, iar apoi la Basel în 1562; același text, în variantă greacă și latină, va fi republicat în 1615 la Paris, și în 1620 la Basel. De asemenea, comentariul lui Balsamon se regăsește atât în *Pandecta Canonum* al lui William Beveridge, publicată la Oxford în 1672 (cf. W. BEVERIDGE, *Synodikon sive pandectae canonum Ss. Apostolorum et conciliorum ab Ecclesia graeca receptorum: nec non canonicarum Ss. Patrum epistolarum, una cum scholiis antiquorum singulis eorum annexis, et scriptis aliis huc spectantibus, quorum plurima e bibliothecae bodleiana ... nunc primum edita*, Oxoni, 1672), cât și în volumele 137 și 138 ale Patrologiei publicată de către abatele Migne (cf. J.P. MIGNE, *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeco-Latine*, Paris, 1857-1866, vol. 137 și 138). Însă, cea mai bună și, totodată, cea mai cunoscută ediție a comentariului lui Balsamon rămâne cea publicată în *Sintagma Ateniană*, unde comentariile sale se alternează cu cele ale lui Zonara și Aristen (cf. *Sintagma Ateniană*, Atena, 6 vol., 1852-1859). Pentru detalii privitoare la viața și activitatea acestui canonist bizantin a se vedea: G. P. STEVENS, *De Theodoro Balsamone analysis operum ac mentis giuridica*, Roma, 1969; D. SIMON, „Balsamon zum Gewohnheitsrecht”, în *EXOΛIA. Studia ad criticam interpretationemque textuum graecorum et ad historiam iuris graeco-romani pertinentia viro doctissimo D. Holwenta oblata*, Groningen, 1985, pp. 119-133; C. GALLAGHER, „Theology and Canon Law in the Writings of Theodore Balsamon”, în *The Jurist* 56 (1996), pp. 161-181; R. BROWNING, „Theodore Balsamon’s Commentary on the Canons of the Council in Trullo as a Source on Everyday Life in Twelfth-Century Byzantium”, în *Η Καθημερινή Ζωή Στο Βυζάντιο*, Atena, 1989, pp. 421-427; C.G. FÜRST, „Balsamon, il Graziano del diritto canonico bizantino?”, în *La cultura giuridico-canonica medioevale: premesse per un dialogo ecumenico*, Milano, 2003, pp. 233-248.

³⁸ „L’adjectif οἰκομενικός est un dérivé du participe substantivé ἡ οἰκομένη, qui provient lui-même de l’expression ἡ οἰκομένη γῆ et qui signifie d’une manière elliptique la terre habitée par les hommes. A l’époque classique, ce participe substantivé, qui apparaît déjà chez Hérodote, s’applique indifféremment à l’ensemble du monde grec et barbare, et il conserve généralement un sens concret. Mais, à partir du IVe siècle et des conquêtes d’Alexandre, le terme désigne nécessairement l’univers hellénisé et il prend de plus en plus une acception politique. Cette acception devait se cristalliser dans la κοινή et à l’époque ro-

STUDII

πατριάρχης), precum și unele drepturi patriarhale exclusive. Începând cu anul 588, arhiepiscopul Constantinopolului Ioan IV Postitorul (582-595) a luat titlul de „patriarh ecumenic” ca titlu personal, chiar dacă acesta era folosit în epocă și de alți episcopi. Însă, în protocolul oficial, acest titlu a fost introdus abia în secolul al IX-lea de către patriarhul Fotie (858-867, 877-886). Din timpul lui Mihail Cerularie (1043-1059), acest titlu a început să figureze pe sigiliile oficiale ale Bisericii Constantinopolului, iar patriarhul Manuel I (1217-1222) a fost primul care l-a folosit în semnătura sa pe un document³⁹.

Privitor la *drepturile patriarhale exclusive*, trebuie precizat că, mai întâi, patriarhii Constantinopolului, bazându-se pe tradiția bisericească și obiceiul de drept, au legitimat *drepturile stavropighiale patriarhale*, adică dreptul patriarhului Constantinopolului de a avea *stavropighii*⁴⁰, adică mănăstiri exemple

maine. A cette époque, sous l'influence du latin qui donne toujours aux mots grecs un sens concret, le substantif οἰκομένη signifie très précisément le monde civilisé par excellence, c'est-à-dire l'Empire Romain. [...] Ce sens apparaît dans la langue courante au Ier siècle de notre ère et singulièrement dans les écrits du Nouveau Testament ; il se développe plus particulièrement au Bas-Empire et il atteint sa plénitude juridique au VIe siècle, au moment de la reconquête justinienne qui reprend consciemment l'idée de l'empire romain universel. C'est précisément dans la perspective de cet empire universel qu'apparaît le dérivé οἰκομενικός du substantif οἰκομένη. Car, à la différence de ce dernier, qui remonte à l'Antiquité, l'adjectif οἰκομενικός n'est pas antérieur au IIIe siècle de notre ère, et son apparition tardive dans des textes dépourvus de caractère littéraire souligne les développements de la notion politique de l'οἰκομένη impériale”. A. TUILIER, „Le sens de l'adjectif «œcuménique» dans la tradition patristique et dans la tradition byzantine”, în *Nouvelle Revue Théologique*, 96 (1964), p. 261. Este, deci, absolut evident că, în epoca în care a fost înșușit de patriarhul Constantinopolului, epitetul de *ecumenic* – οἰκομενικός avea un sens clar și foarte restrâns, căci el indica doar acel *ecumene* – οἰκομενή de atunci, adică doar *Imperiul Roman de Răsărit*.

³⁹ Cf. S. VAILHÉ, „Le titre de patriarche œcuménique avant Saint Grégoire le Grand”, în *Echos d'Orient*, 11 (1908), pp. 65-69; „Saint Grégoire le Grand et le titre de patriarche œcuménique”, în *Echos d'Orient*, 11 (1908), pp. 161-171; V. LAURENT, „Le titre de Patriarche œcuménique et Michel Cérulaire: à propos de deux de ses sceaux inédites”, în *Studi e testi*, 3 (1946), pp. 373-386; „Le titre de patriarche œcuménique et la signature patriarcale”, în *Revue des études byzantines*, 6 (1948), pp. 5-26; A. TUILIER, „Le titre de patriarche œcuménique et le schisme entre les Eglises”, în *Messenger de l'Exarchat du Patriarche russe en Europe occidentale*, 60 (1967), pp. 215-229; „Le titre de patriarche œcuménique à l'époque de Michel Cérulaire et le schisme entre les Eglises”, în *Studia Patristica*, 11 (1972), pp. 247-258; V. GRUMEL, „Le titre de patriarche œcuménique sur les sceaux byzantins”, în *Revue des études grecques*, 58 (1945), pp. 212-218.

⁴⁰ M. DE SARDES, *Le Patriarcat œcuménique dans l'Eglise orthodoxe* (traduit du grec par J. Touraille), Paris, 1975, pp. 306-309.

autorității episcopului eparhiei în care ele se află și care sunt puse sub autoritatea directă a patriarhului⁴¹. Mai târziu, acest „drept patriarhal” a cunoscut extensiuni succesive, astfel încât, la sfârșitul secolului al X-lea, Patriarhul Constantinopolului concesiona administrarea anumitor mănăstiri sau centre monahale chiar și unor persoane fizice, mai precis unor mireni, așa-zii „charisticari”⁴². Patru secole mai târziu, acest drept s-a extins așa de mult încât Patriarhul Constantinopolului avea sub autoritatea sa nu doar mănăstiri, ci și bunuri, sate și chiar castele patriarhale, situate în afara teritoriului eparhiei sale. Tot în această perioadă de puternică expansiune, Patriarhia Constantinopolului a început să restrângă dreptul de a sfinți Marele Mir pretinzând în mod total injust că ea ar fi unica autoritate bisericească îndreptățită să sfințească și să distribuie Marele Mir⁴³.

Sintetizând, putem afirma că, în primul mileniu creștin, ordinea de precedență din diptice a fost alcătuită prin coroborarea celor patru principii canonice. Cu toate acestea, Patriarhul Constantinopolului, printr-o susținută activitate de centralizare a administrației bisericești din Orient și prin impunerea autorității sale asupra celorlalte scaune episcopale aflate în dificultate, a reușit să devină centrul cvasi-unic al Bisericii din Orient.

b. Perioada celui de-al doilea mileniu creștin (după anul 1054 până în 1923)

Referitor la ordinea în diptice, canoniștii ortodocși au considerat că, după ruptura de comuniune din 1054, se cuvine ca, în mod absolut firesc, să i se dea Bisericii Constantinopolului locul vechii Rome în diptice, căci aceasta era „noua

⁴¹ Cf. E. BİRDAŞ, „Stavropighia în dreptul bisericesc”, în *Glasul Bisericii*, 14 (1955), pp. 168-198; S.W. BECKET, „The Stauropegial Monastery”, în *Orientalia Christiana Periodica*, 66 (2000), pp. 147-167. Pentru o succintă prezentare a stavropighiilor existente azi în Ortodoxie, a se vedea V. GOREANU, „Instituția stavropighiei în Biserica Ortodoxă”, în *Ziarul Lumina*, din 5 martie 2008.

⁴² Cf. M. PAÏZI – APOSTOLOPOULOU, „Du charisticariat et des droits patriarcaux à l'exarchie patriarcale. Survivances et transformations des institutions byzantines”, în *Επετηρίς του Κέντρου της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου*, 37 (2003), pp. 113-120; A. VARNALIDIS, *Ο Θεσμός της χαριστικής (δαρεάς) των μοναστηριών εις τους Βυζαντινούς*, Salonic, 1985; H. AHRWEILER, „Charisticariat et autres formes d'attribution de fondations pieuses au Xe et XIe siècles”, în *Recueil des travaux de l'Institut d'études byzantines*, 10 (1967), pp. 1-27; J. DARROUZÈS, „Dossier sur le charisticariat”, în P. WIRTH (ed.), *Polychronion. Festschrift für Franz Dölger zum 75. Geburtstag*, Heidelberg, 1966, pp. 150-165.

⁴³ Cf. V. PARLATO, „La politica di accentramento effettuata dal Patriarcato di Costantinopoli e conseguente lesione dell'autonomia degli altri patriarcati orientali nel IX secolo”, în *Kanon*, 5 (1981), pp. 79-84.

Romă⁴⁴. Astfel, prin acest tip de extensie, Bisericile Ortodoxe autocefale au recunoscut Bisericii Constantinopolului, prin consens, primul loc în ordinea de precedență din diptice, celelalte Biserici autocefale urmându-i în mod firesc. În plus, datorită pierderilor de către Imperiul Bizantin a teritoriilor în care erau organizate și funcționau celelalte Patriarhii ortodoxe (Antiohia, Alexandria și Ierusalim), Biserica Constantinopolului devine, în acea epocă, centrul aproape unic⁴⁵ al Ortodoxiei, iar Patriarhul Ecumenic imaginea exclusivă a autorității bisericești.

După cucerirea otomană din 29 mai 1453, autoritatea Patriarhiei Constantinopolului cunoaște apogeul său, căci Patriarhul Ecumenic devine, în Imperiul Otoman, *millet bashi*⁴⁶ sau *etnarh*⁴⁷, adică șeful absolut – din punct de vedere civil și, implicit, religios – al tuturor creștinilor din Imperiul Otoman⁴⁸. De fapt,

⁴⁴ Cf. S. TROIANOS, „Rome et Constantinople dans les commentaires des canonistes orientaux du XII siècle”, în M.P. BACCARI (ed.), *Diritto e Religione. Da Roma a Constantinopoli a Mosca*, Roma, 1994, p. 136.

⁴⁵ Chiar dacă Biserica Ortodoxă se definea ca fiind o comuniune de Biserici Ortodoxe autocefale sau autonome, în acea epocă majoritatea Bisericilor Ortodoxe autocefale erau supuse autorității Bisericii Constantinopolului. Bisericile autocefale care continuau să rămână, mai mult sau mai puțin, în afara autorității Bisericii Constantinopolului erau Patriarhia de Ohrid (autocefală din 927) și Patriarhia de Peć (autocefală din 1219). Cf. H. GELZER, *Der Patriarchat von Achrida: Geschichte und Urkunden*, Leipzig 1902; V. LAURENT, „L'archevêque de Peć et le titre de patriarche après l'Union de 1375”, în *Balkanica*, 7 (1944), pp. 303-310; S. ANUICHI, „Raporturile dintre Patriarhia Sârbă de Ypek și Patriarhia Greco-Bulgară din Ohrida în secolele XIV-XVIII”, în *Studii Teologice*, 12 (1960), nr. 9-10, pp. 570-581.

⁴⁶ Termenul de *millet* (formă turcă a arabului *milla*) înseamnă *religie, comunitate religioasă* sau *națiune*, și desemna o minoritate religioasă protejată legal în Imperiul otoman (cf. M.O.H. URSINUS, „Millet”, în C.E. BOSWORTH – E. VAN DONZEL – W.P. HEINRICHS – C. PELLAT, *Encyclopedie de l'Islam*, vol. VII, Leiden – New York, 1993, pp. 60-64).

⁴⁷ Termenul de *etnarh* – *εθνάρχης* reprezintă traducerea grecească a expresiei turcești *millet bashi* (έθνος – millet – *națiune*, și άρχων – bashi – *șef, cap*). Primul care a avut această responsabilitate în Imperiul Otoman a fost Ghenadie Scolarius, care în data de 6 ianuarie 1454 a fost numit Patriarhul Constantinopolului și, deci, etnarh al *Rum Millet*-lui de către sultanul Mehmed al II-lea. Pentru detalii, a se vedea: R. CLOGG, „Greek Millet in the Ottoman Empire”, în B. BRAUDE – B. LEWIS (eds.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The functioning of a Plural Society*, New York – London, 1982, pp. 185-207; S. RUNCIMAN, „Rum Milleti: the Orthodox Communities under the Ottoman Sultans”, în J.J. YIANNIAS (ed.), *The Byzantine Tradition after the Fall of Constantinople*, Charlottesville, 1991, pp. 1-15; I. RĂMUREANU, „Ghenadie al II-lea Scholarios, primul patriarh ecumenic sub turci”, în *Ortodoxia*, 8 (1956), nr. 1, pp. 72-109.

⁴⁸ Pentru detalii privitoare la privilegiile patriarhului Constantinopolului ca *millet bashi*, a se vedea: C.G. PAPAPOPOULOS, *Les privilèges du Patriarcat œcuménique dans l'Empire otto-*

milletul era aplicarea practică, de către puterea otomană, a unui sistem de control prin intermediul religiei al populațiilor nemusulmane cucerite, pe ai căror conducători îi numea, controla și destitua direct. Acest sistem juridic permitea respectivelor minorități religioase să-și administreze propriile probleme conform legilor și cutumelor specifice, sub autoritatea conducătorului lor religios. Astfel, conducătorul lor religios avea statutul de înalt funcționar al administrației civile și era unicul reprezentant oficial în fața puterii otomane, care îl recunoștea ca *millet bashi* (*etnarh*), adică „șeful” *milletului* (*națiunii*). Primul *millet* în Imperiul Otoman a fost *Rum Millet*, care a fost creat în 1454 și care corespundea Bisericii Ortodoxe, iar Patriarhul Ecumenic era *millet bashi*. Mai târziu, a fost creat *milletul armean* (1461) și, ulterior, *milletul evreiesc* (deși exista de la sfârșitul secolului al XV-lea, acesta a fost recunoscut printr-un act oficial abia în anul 1839)⁴⁹.

În toată această lungă perioadă de ocupație otomană (1453-1923)⁵⁰, Patriarhia Constantinopolului a continuat acțiunea sa de centralizare, suprimând autocefalia Bisericilor Ortodoxe aflate sub autoritatea Imperiului Otoman⁵¹ și promovând constant o politică de grecizare forțată a acestora. Din mărturiile vremii, reiese cu evidență faptul că, în Imperiul Otoman, comunitățile ortodoxe ne-grecești se simțeau dublu oprimate: din punct de vedere politic de către turci, iar din punct de vedere bisericesc, de către grecii fanarioți din Constantinopol. Astfel, de multe ori, Patriarhul Constantinopolului numea episcopi greci pentru comunitățile de credincioși ortodocși de altă etnie⁵². Această practică

man, Paris, 1924; J. MEYENDORFF, „From the Middle Ages to Modern Times: Development of the Orthodox Church Structures”, în *Orthodoxes Forum*, 7 (1993), pp. 13-16.

⁴⁹ Cf. F. VAN DEN STEEN DE JEYAY, *De la situation légale des sujets ottomans non-musulmans*, Bruxelles, 1906, pp. 146-172. Voir aussi S. STEFANOV, „Millet System in the Ottoman Empire – Example for Oppression or for Tolerance?”, în *Bulgarian Historical Review – Revue bulgare d’Histoire*, 25 (1997), pp. 138-142.

⁵⁰ Pentru o succintă prezentare istorică a Bisericii Ortodoxe în această perioadă, a se vedea: J. MEYENDORFF, „From the Middle Ages to Modern Times”, pp. 5-22. A se vedea și: S. RUNCIMAN, *The Great Church in Captivity. A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek Wars of Independence*, Cambridge, 1968.

⁵¹ Autocefalia Patriarhiei din Peć (Biserica Ortodoxă Sârbă) a fost abolită în 11 septembrie 1766, iar cea a Arhiepiscopiei Ohridului (Biserica Ortodoxă Bulgară) în 16 ianuarie 1767. Cele două Biserici au fost total incorporate în Patriarhia Constantinopolului. Cf. J. DARROUZÈS, *Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae. Texte critique, introduction et notes*, Paris, 1981, pp. 197-198, 419-421.

⁵² Cf. J. DALÈGRE, *Grecs et Ottomans. 1453-1923. De la chute de Constantinople à la disparition de l’Empire ottoman*, Paris, 2002; V. ROUDOMETOF, „From Rum Millet to Greek Nation:

de impunere a unei ierarhii alogene, care a creat de-a lungul timpului numeroase tensiuni în sânul Ortodoxiei, este, din păcate, încă în vigoare azi. Astfel, ierarhii unor Biserici autocefale (Patriarhia Alexandriei, Patriarhia Ierusalimului, Arhiepiscopia Albaniei) sau autonome (Biserica Ortodoxă a Estoniei) sunt în mare parte de origine greacă. În plus, este important de notat și faptul că cea mai mare parte a clericilor greci care activează în afara Greciei sunt, de obicei, plătiți de către Biserica Ortodoxă a Greciei⁵³.

Sintetizând, se poate afirma că, în această perioadă, Patriarhul Constantinopolului s-a folosit de statutul său de înalt funcționar al administrației otomane (*et-narh*) și a exercitat, cu ajutorul puterii civile, un control direct aproape asupra întregii Ortodoxii, prin numirea de episcopi (în general de etnie greacă) pentru toate eparhiile și prin arogarea dreptului exclusiv de sfințire și distribuire a Marelui Mir. Prin urmare, autoritatea Bisericii Constantinopolului a cunoscut în această perioadă expansiunea sa maximală, căci, cu excepția câtorva cazuri, aproape întreaga Biserică Ortodoxă era încorporată Patriarhiei Constantinopolului⁵⁴. În plus, datorită faptului că Patriarhul Constantinopolului era instituit de către sultan ca fiind cea mai înaltă autoritate civilă și religioasă pentru ortodocșii din Imperiul Otoman, acesta era considerat ca fiind și ultima lor instanță, civilă și religioasă, de apel⁵⁵.

Este necesar de menționat că, din punct de vedere istoric, dreptul de apel exclusiv al Patriarhiei Ecumenice a fost revendicat în manieră oficială abia în anul 1936 printr-un articol publicat în limba rusă într-o revistă poloneză de către

Enlightenment, Secularisation and National Identity in Ottoman Balkan Society”, în *Journal of Modern Greek Studies*, 16 (1998), pp. 11-48; D.G. APOSTOLOPOULOS, „Vivre sous deux ordre juridiques: l’expérience des chrétiens de l’Empire Ottoman”, în *Επετηρίς του Κέντρου της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου*, 37 (2003), pp. 133-140.

⁵³ Pentru detalii referitoare la relația Statului grec cu comunitățile ortodoxe grecești din afara Greciei, precum și la finanțarea clericilor greci, a se vedea: C. PAPASTATHIS, „Chiesa e stato in Grecia”, în G. ROBBERS (ed.), *Stato e Chiese nell’Unione europea*, Milano, 1996, pp. 77-96; „Il finanziamento statale della religione dominante in Grecia”, în *Quaderni di diritto e politica ecclesiastica*, 14 (2006), pp. 51-66; „The Financing of Religion in Greece”, în B. BASDEVANT-GAUDEMET – S. BERLINGÒ (eds.), *The Financing of Religious Communities in the European Union. Le financement des religions dans les pays de l’Union européenne*, Leuven, 2009, pp. 177-194.

⁵⁴ Cf. N. VAPORIS, „Some Aspects of the Civil Jurisdiction of Patriarchate of Constantinople during the Ottoman Period”, *Greek Orthodox Theological Review*, 12 (1966/1967), pp. 154-160; V. KARALIS, „Greek Christianity after 1453”, în K. PARRY (ed.), *The Blackwell Companion to Eastern Christianity*, Oxford, 2007, pp. 156-185.

⁵⁵ A se vedea și: S. VAILHÉ, „Le droit d’appel en Orient et le Synode permanente de Constantinople”, în *Echos d’Orient*, 24 (1921), pp. 129-146.

istoricul Anton V. Kartașev (1875-1960)⁵⁶, pe atunci profesor la Institutul de Teologie Ortodoxă „Saint Serge” din Paris, prin care acesta încerca să justifice crearea unei structuri absolut anormale din punct de vedere canonic, și anume *Arhiepiscopia Bisericii ortodoxe ruse în Europa Occidentală – Exarhat al Patriarhiei Ecumenice*⁵⁷. Mai precis, istoricul rus, ultimul ober-procuror în Rusia țaristă, dorea să justifice trecerea exarhului Patriarhiei Moscovei pentru Europa Occidentală, mitropolitului Evloghie Guéorguievski, chemat de către Sfântul Sinod pentru a justifica anumite nereguli canonice (împreună-slujirea cu clerici anglicani), sub autoritatea Patriarhiei de Constantinopol, fără respectarea niciunei proceduri canonice. Singurul argument invocat a fost așa-zisul drept de apel exclusiv al Patriarhului Ecumenic. Această teorie a fost demontată imediat ca fiind o aberantă consecință a regimului de *millet* din Imperiul Otoman de către canonistul rus Serghie Troițchi⁵⁸. De curând, această teorie, total contrarie

⁵⁶ După absolvirea cursurilor de teologie la Academia Teologică din Sankt-Petersburg, A.V. Kartașev a fost numit asistent și, ulterior, conferențiar la catedra de Istoria Bisericii a aceleiași academii. Pentru că s-a implicat activ în Revoluția din 1905, rectorul Academiei, episcopul Serghei Stragorodski, ulterior Patriarh al Rusiei, l-a obligat să demisioneze. Prin urmare, Kartașev s-a angajat la Biblioteca publică din Sankt-Petersburg și a activat în cadrul „Cursurilor Bestoiev”, instituție de învățământ superior pentru femei, unde a predat până în 1918. Profund implicat în viața politică a Rusiei, Kartașev a fost numit în 25 martie 1917 în Guvernul provizoriu ca asistent al înaltului-procuror (ober-прокурор) V.N. Livov. După doar 3 luni, în 25 iulie 1917, Kartașev a fost numit înalt-procuror. Zece zile mai târziu, în 5 august 1917, Kartașev a decis modificarea titlaturii demnității sale prin aceea de „ministru al cultelor”. Toată, așa cum el însuși se descria într-un articol, „A.V. Kartachev, dernier de la série vieille de deux siècles des *haut-procureurs*, et premier *ministre de cultes*, plaçant encore au bas des protocoles du Synode le traditionnel «Lu», marque de la censure gouvernementale”, A. V. KARTACHEV, „La Révolution et le Concile de 1917-1918. Contribution à l’histoire de l’Eglise russe contemporaine”, în *Russie et chrétienté*, nr. 1-2 (1950), p. 22. După venirea la putere a bolșevicilor, Kartașev a părăsit Rusia. Mai întâi, în data de 1 ianuarie 1919 a plecat în Finlanda, ca după un an să meargă în Franța și să se stabilească la Paris, unde a fost numit profesor de istorie la Institutul de teologie Ortodoxă „Saint Serge”, creat în anul 1925 de mitropolitul Evloghie Gherghiovski. Încă din primele sale zile de exil, Kartașev s-a implicat activ în polemica politică împotriva puterii sovietice, demonstrând un naționalism militant, marcat în mod vizibil de o orientare politică de dreapta. Cf. A. NIVIÈRE, „Anton Kartachev l’historien de l’Eglise”, în B. DEAUENE-GRAY (ed.), *Les historiens de l’émigration russe*, Paris, 2003, pp. 121-140.

⁵⁷ Cf. A.V. KARTAȘEV [A.B. КАРТАШЕВЬ], „Практика апелляционного права Константинопольских Патриарховъ”, în *Вестникъ братства православныхъ богослововъ въ Польше*, 3 (1936), nr. 2, pp. 91-111.

⁵⁸ Cf. S. ТРОИЦКИ [С. ТРОИЦКИЙ], „О смысле 9-го и 17-го канонів Халкидонского Собора”, în *Журнал Московской Патриархии*, 2 (1961), pp. 57-65 [în limba română: „Despre sensul

doctrinei canonice și tradiției Bisericii Ortodoxe, a fost reluată de către unii arhimandriți ai „Tronului ecumenic”, ca Job Getcha și Grigorios Papatthomas⁵⁹.

În concluzie, se poate afirma fără a exagera că, în acea epocă, Patriarhia Ecumenică a exercitat o hegemonie aproape absolută în Biserica Ortodoxă, concretizată în special prin organizarea unui sistem centralizat de conducere, în cadrul căruia Patriarhul Ecumenic era singura autoritate legal recunoscută de puterea otomană. Este momentul în care în Biserica Ortodoxă este conturată și promovată în premieră o autoritate personală (Patriarhul Ecumenic) în detrimentul unei autorități sinodale prevăzute de doctrina canonică.

Totodată, trebuie subliniat faptul că Biserica Ortodoxă Rusă, autocefală *de facto* din anul 1448 și ridicată la rang de patriarhie în anul 1589, era singura Biserică Ortodoxă din acea vreme care nu se afla sub autoritatea directă a Patriarhiei Constantinopolului⁶⁰. În plus, în anul 1593, Sfântul Sinod al Patriarhiei Constantinopolului a hotărât ca Patriarhia Moscovei să ocupe locul 5 în Diptice după Patriarhia Ierusalimului⁶¹. Din acel moment și până la debutul secolului

canoanelor 9 și 17 de la Calcedon”, în *Mitropolia Banatului*, 16 (1966), pp. 201-213].

⁵⁹ Cf. G. PAPTATHOMAS, „Le droit canonique d’appel (ekkliton) au sein de l’Eglise orthodoxe”, în *L’Année Canonique* 48 (2006), pp 219-233; J. GETCHA, „Le droit d’appel au Patriarcat de Constantinople au sein de l’Eglise orthodoxe. La pensée de A. Kartachev et sa répercussion dans les œuvres des théologiens orthodoxes contemporains”, în *L’Année Canonique*, 46 (2004), pp. 169-184. Pentru o analiză a acestor inovații și o demontare a argumentării acestora, a se vedea: G. GRIGORIȚĂ, *L’autonomie ecclésiastique*, pp. 115-120. Privitor la dreptul de apel în Biserică, a se vedea și † Pierre L’HUIILLIER, „La législation du concile de Sardique sur le droit d’appel dans la tradition canonique byzantine”, în *Messenger de l’Exarchat du Patriarcat russe en Europe occidentale*, 20 (1972), pp. 201-230.

⁶⁰ Chiar dacă azi Biserica Ortodoxă Rusă are cel mai mare număr de credincioși din Ortodoxie, istoria menține, ca dată oficială de instituire a acesteia, ziua de 6 ianuarie 988, adică ziua în care s-a botezat prințul Vladimir al Kievului (980-1015). Până în secolul al XV-lea, Biserica Ortodoxă Rusă era organizată ca o mitropolie sub autoritatea Patriarhiei Constantinopolului. În anul 1448, Biserica Ortodoxă Rusă nu mai recunoaște autoritatea constantinopolitană condamnând actul de uniune cu Roma semnat de Patriarhia Constantinopolului la Conciliul de la Ferrara-Florența în 1439, devenind astfel *de facto* autocefală. Cinci ani mai târziu, Constantinopolul cădea sub ocupația otomană, justificând și *de iuris* autocefalia Bisericii Ortodoxe Ruse. Pentru detalii, a se vedea: A. ZIEGLER, *Die Union des Konzils von Florenz in der Russischen Kirch*, Würzburg, 1938; G. ALEF, „Muscovy and the Council of Florence”, în *Slavic Review*, 20 (1961), pp. 389-401; E. DÉNISSOFF, „Aux originés de l’Eglise russe autocéphale”, în *Révue des études slaves*, 23 (1947), pp. 66-88.

⁶¹ Cf. N. ZERNOV, *Moscow the Third Rome*, Londra, 1937, pp. 32-53; J.-C. ROBERTI, „L’Eglise russe des origines à la fin du XVIIe siècle”, în J.-C. ROBERTI – N. STRUVE – D. POSPIELOVSKY – W. ZIELINSKY, *Histoire de l’Eglise russe*, Paris, 1989, pp. 17-66.

al XVIII-lea, Biserica Ortodoxă Rusă a fost organizată ca patriarhie, întâistătătorul său având titlul de *Patriarhul Moscovei și al întregii Rusii*⁶². În toată această perioadă, Biserica Ortodoxă Rusă, urmând expansiunea teritorială a Imperiului Țarist, a cunoscut o dezvoltare extraordinară⁶³, lucru care i-a determinat pe unii teologi moscoviți să afirme în mod eronat că Patriarhia Moscovei ar fi „cea de-a treia și ultima Romă”⁶⁴.

De asemenea, Biserica Ortodoxă Română⁶⁵ din Moldova (autocefală din 1401⁶⁶) și cea din Valahia (autocefală din 1359⁶⁷), făcea multe eforturi pentru a rămâne

⁶² Cf. A.P. BOGDANOV (А.П. БОГДАНОВ), *Русские Патриархи 1589-1700*, vol. I, Moscova, 1999, pp. 34-112.

⁶³ Cf. W. VON SCHELIHA, *Russland und die orthodoxe Universalkirche in der Patriarchatsperiode 1589-1721*, Wiesbaden, 2004.

⁶⁴ În momentul în care turcii ocupau Constantinopolul și invadau Balcanii, Principatul Moscovei își continua ascensiunea sa spectaculară. În anul 1493, prințul Ivan al III-lea (1462-1505) își ia titlul de suveran al întregii țări. Prestigiul lui Ivan al III-lea a devenit și mai vizibil după căsătoria sa cu Zoe Paleologu, nepoata ultimului împărat bizantin. De fapt, Zoe, rămasă văduvă, se căsătorește în 1472 cu Ivan al III-lea și, respectând uzanțele bizantine, își schimbă numele în Sofia. Această alianță reprezenta mult mai mult decât un simbol: prințul rus Ivan al III-lea se înrudea cu dinastia imperială bizantină, devenind astfel moștenitorul acesteia (cf. G. ALEF, „The Adoption of the Muscovite Two-Headed Eagle. A Discordant View”, în *Speculum*, 41 (1966), p. 2). În plus, în 1547, Ivan al IV-lea (Ivan cel Groaznic) își ia titlul de Țar (*Cezar*) și își însușește însemnele altădată rezervate împăraților bizantini. Și cum Statul moscovit se interoga asupra sensului și rolului său în lume, numeroase legende și teorii au fost create. Printre acestea, se evidențiază cea a călugărului Filotei de Pskov, care, într-o scrisoare adresată țarului îi explica acestuia că Imperiul Moscovit, după căderea Imperiului Bizantin, a devenit moștenitorul acestuia din urmă și că, prin urmare, era responsabil de întreaga creștinătate ortodoxă. Cum Roma veche căzuse în erezia latină, iar cea de-a doua Romă (Constantinopolul) căzuse sub asalturile turcilor, pentru călugărul Filotei era clar că Moscova trebuia să devină cea de-a treia și ultima Romă, și să conducă lumea întreagă. Cf. H. SCHAEDEER, *Moskau das dritte Rom: Studien zur Geschichte der politischen Theorien in der slavischen Welt*, Hambourg, 1929, p. 55. Pentru detalii, a se vedea: N. ZERNOV, *Moscow the Third Rome*; E. LANNE, „Les trois Rome”, în *Concilium*, 268 (1996), pp. 21-30; D. STRÉMOUHOFF, „Moscow The Third Rome: Sources of the Doctrine», în *Speculum*, 28 (1953), pp. 84-101; D.B. ROWLAND, „Moscow – The Third Rome or the New Israel ?”, în *Russian Review*, 55 (1996), pp. 591-614; J. MEYENDORFF, „Was There Ever a ‘Third Rome’? Remarks on the Byzantine Legacy in Russia”, în J.J. YIANNIAS (ed.), *The Byzantine Tradition after the Fall of Constantinople*, Charlottesville, 1991, pp. 45-60; A. IGNAT, „Cea de-a Treia Romă – între utopie și realitate”, în *Revista Teologică*, 20 (2010), nr. 3, pp. 81-102.

⁶⁵ Biserica Ortodoxă Română își revendică originea sa apostolică afirmând că este născută din predica Sfinților Apostoli Andrei și Filip, care au evanghelizat vechea provincie romană *Scythia Minor*, adică teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră, astăzi numit Dobrogea

în afara hegemoniei constantinopolitane, concentrându-se mai ales asupra evitării numirii episcopilor din cele două mitropolii de către Patriarhia Constantinopolului, și în special a celor de etnie greacă⁶⁸. În plus, cele două mitropolii române se străduiau să sfințească Marele Mir ca expresie a autocefaliei lor⁶⁹. Aceste eforturi au fost oarecum încununat și de faptul că, în anul 1766, Patriarhia Constantinopolului i-a acordat Mitropolitului Ungrovlahiei titlul de „Locțiitor al Cezareii Capadociei”⁷⁰. Tot în acest sens, trebuie menționat aici și faptul că Bi-

(cf. E. POPESCU, „Apostolicitatea creștinismului românesc”, în *Sfântul Apostol Andrei. Ocrotitorul României. Începătorul Botezului în poporul român*, București, 2011, pp. 147-163). Organizată mai apoi ca arhiepiscopie autocefală (cf. E. POPESCU, „Începuturile îndepărtate ale autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române: Tomisul – Arhiepiscopie autocefală», în *Autocefalia. Libertate și demnitate*, pp. 85-100), Biserica Ortodoxă Română a reușit să se dezvolte pe întreg teritoriul actualei României. Pentru detalii referitoare la vechimea autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române, a se vedea: M. PĂCURARU, „Câteva considerații cu privire la vechimea «autocefaliei» Bisericii Ortodoxe Române”, în *Autocefalia. Libertate și demnitate*, pp. 101-112; N. ȘERBĂNESCU, „Autocefalia Bisericii Ortodoxe Române cu prilejul centenarului. 1885 – 25 aprilie – 1985”, în *Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române. 1885-1985*, București 1987, pp. 41-138; M. CIUCUR, „Autonomie și autocefalie în Biserica Ortodoxă Română”, în *Mitropolia Moldovei și Bucovinei*, 50 (1974), pp. 216-228; N. DURĂ, „Patriarhia ecumenică și autocefalia Bisericii noastre de-a lungul secolelor”, în *Studii Teologice*, 38 (1986), nr. 3, pp. 52-81.

⁶⁶ Cf. L. STAN, „Pravila lui Alexandru cel Bun și vechea autocefalie a Mitropoliei Moldovei”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 36 (1960), nr. 3-4, pp. 177-214; I. ENE, „Autonomie și autocefalie în istoria Moldovei. Cu prilejul centenarului recunoașterii autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române”, *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 61 (1985), pp. 360-374. A se vedea și: † Daniel CIOBOTEA, *Antologie de documente și studii privind Mitropolia Moldovei: 1401-2001*, vol. I, Iași, 2001; L. PILAT, *Între Roma și Bizanț. Societate și putere în Moldova (sec. XIV-XVI)*, Iași, 2008.

⁶⁷ Cf. N. DURĂ, „Forme și stări de manifestare a autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române”, în *Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române. 1885-1985*, p. 301.

⁶⁸ Cf. C.S. CĂLIAN, „The Influence of the Byzantine Phanariots upon Romania (Walachia and Moldavia) since 1453”, în M. BERZA – E. STINESCU (eds.), *Actes du XIVe Congrès International des études byzantines. Bucarest, 6-12 septembre 1971*, vol. II, București, 1975, pp. 509-513.

⁶⁹ Cf. I. DURĂ, „Sfințirea Sfântului și Marelui Mir în Biserica Ortodoxă Română, sec. XVI-XIX”, în *Biserica Ortodoxă Română*, 7-8 (1958), pp. 549-561; N. DURĂ, „Rânduiești și norme canonice privind administrarea Mirungerii. Sfințirea Sfântului Mir pe teritoriul românesc, expresie elocventă a stării de autocefalie a Bisericii române de-a lungul secolelor”, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 57 (1981), nr. 1-3, pp. 39-57.

⁷⁰ Cf. A. ELIAN, „Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și cu celelalte Biserici Ortodoxe până la 1800”, în *Biserica Ortodoxă Română*, 77 (1959), nr. 7-10, pp. 904-935. Pentru detalii privitoare la titlul de „Locțiitorul Cezareii Capadociei”, a se vedea E. POPESCU, *Titlatura și distincțiile onorifice acordate de Patriarhia Constantinopolului mitropoliților Țării Românești (secolele XIV-XVIII)*, București, 2010.

serica Ortodoxă Română din Transilvania, deși era organizată și funcționa într-un stat ostil Ortodoxiei, beneficia totuși de o autocefalie *de facto*⁷¹.

Biserica Ortodoxă Georgiană, deși autocefală încă din anul 466 (autocefalie acordată de către Biserica Antiohiei), nu a reușit să își dezvolte activitatea sa misionar-pastorală datorită ocupației otomane, persane și rusești, ajungând ca, în anul 1811, să-și piardă autocefalia prin integrarea sa în Biserica Ortodoxă Rusă. După revoluția bolșevică din luna februarie a anului 1917, Biserica Ortodoxă Georgiană profită de contextul politic creat autoprocumându-și autocefalia. Patriarhia Moscovei, însă, a recunoscut această autocefalie abia în 1943, înscriind Biserica Ortodoxă a Georgiei pe locul al 9-lea în diptice⁷². Cu toate acestea, Patriarhia Constantinopolului, pentru a-și pune în practică pretențiile sale hegemonice, a publicat în 1990 un nou tomos de recunoaștere a autocefaliei Bisericii Ortodoxe Georgiene păstrând pentru aceasta locul al 9-lea în diptice (sic!)⁷³.

La începutul secolului al XIX-lea, Imperiul Otoman începe declinul său ireversibil, iar Patriarhia Ecumenică resimte în mod natural consecințele acestuia⁷⁴: națiunile, eliberate de jugul otoman și organizate ca state suverane, solicită ca Bisericile Ortodoxe prezente pe teritoriul lor să fie recunoscute ca autocefale. Este vorba, în special, despre Bisericile Ortodoxe din România, Serbia, Bulgaria și Grecia. Cazul cel mai cunoscut este cel al națiunii grecești, în sânul căreia se născuse un puternic sentiment naționalist, care urmărea unirea tuturor grecilor într-un singur stat cu capitala la Constantinopol. Acest tip de naționalism grecesc, identificat prin expresia *Marea Idee* – Μεγάλη Ιδέα (expresie inventată în 1844 de Ioannis Kolletis, primul ministru grec de atunci), a dominat toată po-

⁷¹ Cf. P. BRUSANOWSKI, „Autocefalia *de facto* a Bisericii Ortodoxe a Transilvaniei (1864-1925). Statutul canonic al Bisericilor Ortodoxe din Imperiul Austro-Ungar”, în *Autocefalia. Libertate și demnitate*, pp. 369-389.

⁷² Cf. Z. ABASHIDZÉ, „L’Eglise orthodoxe de Géorgie au XXe siècle”, în C. CHAILLOT (ed.), *L’Eglise orthodoxe en Europe orientale*, Paris, 2009, pp. 385-404. A se vedea și: M. TARCHNISHVILI, „Die Entstehung und Entwicklung der Kirchlichen Autokephalie Georgiens”, în *Le Muséon*, 73 (1960), pp. 107-126 [în engleză: „The Origin and Development of the Ecclesiastical Autocephaly of Georgia” în *Greek Orthodox Theological Review*, 46 (2006), nr. 1-2, pp. 89-111].

⁷³ Cf. Z. ABASHIDZÉ, „L’Eglise orthodoxe de Géorgie au XXe siècle”, pp. 385-404; J. KSHUTASHVILI, „Locul Bisericii Ortodoxe Georgiene in Diptice”, în *Analele Universității „Ovidius” Constanța. Seria Teologie*, 1 (2007), pp. 304-314.

⁷⁴ Cf. C. PAPANATHIS, „The Ecumenical Patriarchate and the Internal Administration of the «Rum Millet» in the «Tanzimat» Reform Era (1839-1876)”, în E. VOULGARAKIS (ed.), *Orthodoxy and Oecumene. Gratitude volume in honor of Ecumenical Patriarch Bartholomaios I*, Athènes, 2001, pp. 367-382.

litica Greciei, de la Războiul de Independență din anii 1820 până azi⁷⁵. De remarcat și faptul că autoritățile civile române, deși aparent net ostile Bisericii prin promovarea politicilor de secularizare a averilor bisericesti, au susținut public – încă de la constituirea statului român modern (1859) – că Biserica Ortodoxă Română din noul stat creat, România, este autocefală și că, prin urmare, aceasta trebuie să fie recunoscută ca atare de întreaga Ortodoxie⁷⁶.

Reacția Patriarhiei Ecumenice a fost în acea epocă disperată: reprezentanții acesteia refuză să abandoneze autoritatea civilă dobândită în Imperiul Otoman de la sultan, și încearcă să o transfere în spațiul ecleziastic fie nerecunoscând autocefalia acestor Biserici, fie condamnându-le ca schismatice. Astfel, Biserica Ortodoxă a Greciei, autocefală *de facto* din 1833, a fost recunoscută de Patriarhia Constantinopolului abia în anul 1850⁷⁷. Biserica Ortodoxă Bulgară, autoce-

⁷⁵ Cf. F. GUIDA, „Il Patriarcato di Constantinopoli, la Chiesa ortodossa greca e il Regno di Grecia”, în A. BALDINETTI – A. PITASSIO (eds.), *Dopo l’Impero Ottomano. Stati-nazione e comunità religiose*, Soveria Mannelli, 2006, pp. 41-56; G. MARCOU, „La posizione politica, religiosa e giuridica della Chiesa ortodossa e il suo contributo per la rinascita della nazione greca sotto il dominio turco”, în *Annali di storia del diritto*, 14-17 (1970-1973), pp. 267-293; R. SCHOENFELD, „Stato, ortodossia e identità serba nel XIX e XX secolo”, în A. BALDINETTI – A. PITASSIO (eds.), *Dopo l’Impero Ottomano*, pp. 57-80; I. RĂMUREANU, „Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și cu celelalte Biserici Ortodoxe de la 1800 până la recunoașterea autocefaliei Bisericii noastre”, în *Biserica Ortodoxă Română*, 77 (1959), nr. 7-10, pp. 95-960; C. COTAN, *Ortodoxia și mișcările de emancipare națională din Sud-Estul Europei în secolul al XIX-lea*, București, 2004.

⁷⁶ Cf. † Varlaam MERTICARIU – G. GRIGORIȚĂ, „Problema autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române în corespondența domnitorului Alexandru Ioan Cuza cu Patriarhia Constantinopolului”, în *Autocefalia. Libertate și demnitate*, pp. 210-225.

⁷⁷ Cf. P. I. AKANTHOPOULOS, *Οι θεσμοί της αυτονομίας και του αυτοκεφάλου των Ορθόδοξων Εκκλησιών*, Salonic, 1988, pp. 173-270; S. GALANIS, „Comment fut déclarée l’autocéphalie de l’Eglise de Grèce (1833)”, în *Contacts*, 38 (1986), pp. 37-49, 128-148; T. CHARTOMATSIDIS, „L’Eglise autocéphale de Grèce: son évolution historique de 1833 à sa situation actuelle”, în *Contacts*, 54 (2002), nr. 197, pp. 7-23. Este necesar de subliniat aici și faptul că autocefalia Bisericii Ortodoxe a Greciei este una *sui generis*, în special deoarece, potrivit tomosului propriu de autocefalie, Sinodul său de episcopi nu este prezidat de un întâistătător (πρώτος), ci doar de un președinte (προεστός). În plus, în același act este precizat și faptul că Biserica Ortodoxă a Greciei nu are dreptul de a sfinți Marele Mir, de a canoniza sfinți proprii, de a se reprezenta singură și nici de a se constitui ca ultimă instanță de apel. În practică, Biserica Ortodoxă a Greciei este nevoită să primească Sfântul Mir de la Patriarhia Constantinopolului, să recunoască scaunul constantinopolitan ca ultimă instanță de apel pentru clericii săi și să fie reprezentată prin intermediul instituției Patriarhului Ecumenic. Prin urmare, în cazul Bisericii Ortodoxe a Greciei este evident că nu se poate vorbi despre o autocefalie în sensul propriu al termenului, ci mai degrabă de o autonomie lărgită.

fală *de facto* din anul 1870, a fost recunoscută de Patriarhia Constantinopolului abia în anul 1945⁷⁸. De asemenea, Biserica Ortodoxă Română, formată în 1864 prin unirea a două Biserici autocefale (Biserica Moldovei și cea a Valahiei) a fost recunoscută de Patriarhia Constantinopolului abia în 7 mai 1885⁷⁹.

În plus, trebuie menționat aici și faptul că, atunci când sultanul a recunoscut, în anul 1870, același statut juridic de *millet* pentru Biserica Ortodoxă Bulgară din Imperiul Otoman⁸⁰, reprezentanții Patriarhiei Constantinopolului au reacționat foarte violent, convocând în septembrie 1872 un sinod⁸¹ care a luat decizii extremiste: contrar prevederilor sfintelor canoane (can. 34 ap.), a condamnat principiul etnic ca erezie (așa-zisul „etnofiletism”) și Biserica Ortodoxă Bulgară ca schismatică⁸². În ciuda evidentei erori a acestei hotărâri, astăzi încă,

⁷⁸ Cf. N. DOBRESCU, „Organizarea Bisericii bulgărești”, în *Biserica Ortodoxă Română*, 38 (1914-1915), pp. 468-483; S. ANUICHI, „Biserica Ortodoxă Bulgară de la înființarea Exarhatului până la înființarea Patriarhiei”, în *Glasul Bisericii*, 19 (1960), nr. 11-12, pp. 945-951; A. PITASSIO, „Chiesa ortodossa, nazione e Stato nella Bulgaria moderna (sec. XVIII-XX)”, în A. BALDINETTI – A. PITASSIO (eds.), *Dopo l'Impero Ottomano*, pp. 135-178.

⁷⁹ Cf. „Tomos de autocefalie a Bisericii Ortodoxe Române” în *Autocefalia. Libertate și demnitate*, pp. 583-587.

⁸⁰ În data de 28 februarie/12 martie 1870, reprezentantul Guvernului turc Ali Pașa, în numele sultanului Abdul-Aziz (1861-1876), i-a convocat pe reprezentanții comunităților de ortodocși greci și bulgari și le-a înmănat un firman prin care se hotăra crearea unui nou *millet* și anume „milletul bulgar”. În acest mod a luat naștere „Exarhatul bulgar” care cuprindea aproximativ 4 milioane de credincioși bulgari, organizați în zece eparhii sub autoritatea unui sinod de episcopi. Situația va deveni și mai tensionată datorită articolului 10 din firman care prevedea ca și alte eparhii să poată fi incluse în Exarhat dacă 2/3 din credincioșii acestora se declară de acord. Cf. F. DOBREI, „Implicarea Bisericii Ortodoxe Române în soluționarea conflictului bulgaro-constantinopolitan din anii 1870-1945”, în *Altarul Banatului*, 17 (2006), nr. 7-9, pp. 35-44; C. COTAN, „Biserica Ortodoxă Bulgară în secolul al XIX-lea”, în O. BOZGAN (ed.), *Biserica, putere, societate. Studii și documente*, București, 2001, pp. 59-84.

⁸¹ Actele acestui sinod au fost publicate, în greacă și franceză, în J.D. MANSI, *Sacrorum Conciliorum. Nova et amplissima Collectio*, vol. 45, Paris, 1911, col. 423-538. Simpla lectură a acestor acte relevă atât lipsa oricărui argument dogmatic sau canonic pentru condamnarea principiului etnic ca erezie, precum și evidenta dorință revanșardă a ierarhilor greci.

⁸² Cf. S. BIGHAM, „Le concile de Constantinople de 1872 et le phylétisme”, în *Le Messager Orthodoxe*, 135 (2000), pp. 30-36; P. VOILLERY, „Le haut clergé phanariote et les Bulgares. Oppresseur, prévaricateur ou bon pasteur? 1830-1860”, în *Turcica*, 35 (2003), pp. 81-123; V. VERYUSKY [В. ВЕРЮЖСКИЙ], „Происхождение греко-болгарского Церковного вопроса и болгарской схизмы”, în *Журнал Московской Патриархии*, n. 7 (1948), pp. 23-32; R. BROWNING, *Byzantium and Bulgaria*, Londra, 1978; I. ZHELEV-DIMITROV, „The Orthodox Church in Bulgaria Today”, în *Greek Orthodox Theological Review*, 45 (2000), pp. 491-511; C.E. SUTTNER, „Der bulgarische Phylétismus: ein geistliches oder ein weltliches Thema?”, în *Ostkirchliche Studien*, 48 (1999), nr. 4, pp. 299-305.

unii autori greci omit prevederile clare ale canonului 34 apostolic și susțin nefondat că aplicarea principiului etnic în organizarea și funcționarea Bisericii ar fi o erezie modernă denumită *etnofiletism* (sic!)⁸³.

Referitor la situația Ortodoxiei sârbe în această perioadă, trebuie notat faptul că, până în anul 1919 (când a luat naștere statul sârbo-croato-sloven), creștinii ortodocși sârbi erau organizați în cinci Biserici ortodoxe, dintre care doar două erau autocefale (mitropoliile de Belgrad și de Muntenegru)⁸⁴. După Tratatul de pace de la Adrianopol (1829), sultanul turc și Patriarhul Ecumenic au recunoscut totuși atât Statul sârb, cât și Biserica Ortodoxă Sârbă. Astfel, în 1832, Patriarhia Ecumenică a acordat Bisericii Ortodoxe Sârbe un tomos de autonomie prin care se prevedea ca episcopii sârbi să fie aleși de cneazul sârb și de popor⁸⁵. După lupta de independență împotriva Porții Otomane, Serbia își declară independența (art. 34 din Tratatul de la Berlin din 1878), iar Patriarhul Ecumenic Ioachim al III-lea recunoaște autocefalia Bisericii Ortodoxe Sârbe printr-un tomos semnat în 20 octombrie 1879, păstrând însă obligația pentru aceasta de a primi Sfântul și Marele Mir doar de la Constantinopol⁸⁶.

Așadar, chiar dacă sistemul otoman al *milletului* a oferit Patriarhului Constantinopolului un statut juridic și, implicit, ecleziastic privilegiat, la sfârșitul secolului al XIX-lea autoritatea Patriarhului era practic redusă exclusiv asupra credincioșilor ortodocși de etnie greacă din Imperiul Otoman al cărui teritoriu se diminuea din ce în ce mai mult⁸⁷.

⁸³ G. PΑΡΑΘΟΜΑΣ, „Au temps de la post-ecclesiologie: de l'Église une aux nombreuses Églises, de la dispersion de l'Église à l'anéantissement du Corps du Christ”, în *Istina*, 51 (2006), nr. 1, pp. 64-84 [în engleză: „In the Age of the Post-Ecclesiality. The Emergency of Post-Ecclesiological Modernity”, în *Inter*, 2 (2008), pp. 40-54].

⁸⁴ Mitropoliile din Muntenegru, din Belgrad și din Karlowitz își revendicau toate dreptul de continuatoare legitime a vechii Patriarhii de Peci. Astfel, spre exemplu, după anul 1766, Mitropolia de Muntenegru a refuzat în mod expres să recunoască autoritatea Patriarhiei Ecumenice, menținând legătura cu Biserica Ortodoxă Rusă și cu Mitropolia de Karlowitz, de unde primea hirotonia mitropolitului de Muntenegru și Sfântul Mir. Cf. J.A. MCGUCKIN, *The Orthodox Church. An Introduction to its History, Doctrine and Spiritual Culture*, Oxford, 2011, pp. 65-66.

⁸⁵ Cf. P.I. ΑΚΑΝΘΟΡΟΥΛΟΣ, *Οι θεσμοί της αυτονομίας και του αυτοκεφάλου των Ορθοδόξων Εκκλησιών*, pp. 147-153.

⁸⁶ Cf. P.I. ΑΚΑΝΘΟΡΟΥΛΟΣ, *Οι θεσμοί της αυτονομίας και του αυτοκεφάλου των Ορθοδόξων Εκκλησιών*, pp. 278-283. A se vedea și C. COTAN, „Serbia și Biserica Ortodoxă Sârbă în secolul al XIX-lea”, în *Analele Universității din Craiova – Seria Teologie*, 3 (1998), nr. 3, pp. 31-44.

⁸⁷ În secolul al XIX-lea, războaiele de independență ale popoarelor balcanice redusese ră substanțial teritoriul Imperiului Otoman. În plus, după Primul Război Mondial, Imperiul oto-

c. Perioada recentă (secolele XX și XXI)

În această situație dificilă, Patriarhia Ecumenică începe să se reorganizeze transferând, în anul 1908, Bisericii Ortodoxe din Grecia autoritatea asupra comunităților ortodoxe grecești din diasporă. Mai precis, după ce s-a consultat cu Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe din Grecia, Patriarhul de atunci al Constantinopolului, Ioachim al III-lea (1878-1884, 1901-1912), în consens cu sinodul său, a emis, în 18 martie 1908, un *tomos patriarhal și sinodal*⁸⁸ prin intermediul căruia oferea Bisericii Ortodoxe din Grecia autoritatea asupra comunităților ortodoxe grecești din diaspora. Astfel, timp de peste un deceniu diaspora ortodoxă greacă a fost sub autoritatea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe a Greciei.

După anul 1920, în special datorită dispariției Imperiului Otoman și creării Republicii Turce, Patriarhia Ecumenică își schimbă total viziunea sa asupra organizării bisericești și se concentrează asupra impunerii autorității sale peste comunitățile ortodoxe grecești din diasporă⁸⁹. Artizanul acestei schimbări radicale a fost controversatul patriarh Meletie Metaxakis (1871-1935)⁹⁰ care, în data

man a fost împărțit între puterile învingătoare, iar prin Tratatul de la Sevres, din anul 1920, Imperiul Otoman a pierdut 4/5 din teritoriul său.

⁸⁸ † IOACHIM III, „Γράμματα πατριαρχικά και συνοδικά περί των εν τη διασπορά ορθοδόξων ελληνικών Εκκλησιών”, în *Εκκλησιαστική Αληθεια*, 28 (1908), pp. 180-186 [republicat în N. DALDAS, *Le Patriarche œcuménique de Constantinople et le statut canonique de la „diaspora” orthodoxe grecque de langue grecque. Le cas de la France*, Katérini, 2001, pp. 505-510].

⁸⁹ Cf. J. PSOMIADIS, „The Ecumenical Patriarchate Under the Turkish Republic: The First Ten Years”, în *Balkan Studies*, 2 (1961), pp. 47-70; M. ANASTASSIADOU – P. DUMONT, *Les Grecs d’Istanbul et le Patriarcat œcuménique au seuil du XXIe siècle. Une communauté en quêté d’avenir*, Paris, 2011, pp. 19-56.

⁹⁰ Născut în 21 septembrie 1871 în Creta, Meletie Metaxakis a fost, începând cu anul 1900, secretarul Patriarhului Ierusalimului Damian (1897-1931), care, în anul 1908, l-a expulzat pe Meletie din Țara Sfântă pentru „activități împotriva Sfântului Mormânt”. Mai târziu, în 1910, Meletie a fost ales episcop de Kition (Biserica Ortodoxă a Ciprului), și s-a făcut remarcat ca unul dintre cei mai energici susținători ai lui Elefterie Venizelos, fondator al Partidului Liberal Grec și om politic foarte influent în epocă. Astfel, după expulzarea regelui grec Constantin în anul 1917, Elefterie Venizelos preia puterea în Grecia și face ca Meletie să fie ales, în 21 martie 1918, Arhiepiscop al Atenei de către Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe a Greciei, în ciuda puternicei opoziții publice a acestuia din urmă (cf. C. ANDROUTZOS, *Η εκλογή του μητροπολίτου Μελετίου Μεταξάκη: κανονικώς και κατά τους γενικούς κανονισμούς εξεταζόμενη*, Atena, 1921 [traducere engleză: C. ANDROUTSOS, *The Election of the Metropolitan Meletios Mataxakis from the Canonical Point of View and from the General Regulations Point of View*, Atena, 1921]). În noiembrie 1920, Venizelos pierde alegerile electorale și părăsește Grecia pentru a se retrage la Paris. Prin urmare, Meletie pă-

STUDII

de 1 martie 1922, a decis în mod unilateral printr-un *tomos patriarhal*⁹¹, revenirea diasporei ortodoxe grecești sub autoritatea Patriarhiei Ecumenice⁹². În

răsește și el Grecia pentru a se ajunge în februarie 1921 în Statele Unite. Pe de altă parte, în acest timp, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe a Greciei a declarat necanonică alegerea lui Meletie și l-a depus pentru că participase activ în Statele Unite la o mesă anglicană. Cu toate acestea, în data de 1 ianuarie 1922, Meletie pleacă din New York pentru a reveni în Europa. După scurte vizite în Anglia și Franța, Meletie ajunge în ziua de 24 ianuarie 1922 la Istanbul, unde în aceeași zi este întronizat ca Patriarh Ecumenic (el fusese ales în 8 decembrie 1921, chiar dacă nu se reunise cvorumul necesar). După aproximativ un an, în 1 iulie 1923, Meletie este obligat să părăsească Istanbulul din cauza revoltei populației grecești din oraș. Motivul acestei revolte era constituit de faptul că alegerea lui Meletie fusese organizată de „Comitetul venizelist de apărare națională”, care, în practică, îl impusese ca patriarh. Din acest motiv, majoritatea ortodocșilor considerau alegerea lui Meletie ca fiind nulă (aceasta nu se făcuse conform prevederilor *Regulamentelor* în vigoare ale Patriarhiei Ecumenice, cf. L. ΠΕΤΙΤ, „Règlements généraux de l’Eglise orthodoxe en Turquie”, în *Revue de l’Orient chrétien* 3 (1898), pp. 398-424 și 4 (1899), pp. 227-246). În plus, această alegere nu fusese recunoscută nici de Guvernul turc (Meletios nu avea cetățenie turcă), nici de majoritatea Bisericilor Ortodoxe autocefale (cf. V. GRÉGOIRE, „L’élection du Patriarche de Constantinople vue d’Athènes”, în *Echos d’Orient*, 21 (1922), pp. 454-460). Prin urmare, Meletie a fost obligat ca, în 1 septembrie 1923, să demisioneze oficial. Retras în Muntele Atos, Meletie a mai avut câteva tentative nereușite de a prelua controlul Patriarhiei Ecumenice, propunând ca sediul acestuia să fie transferat la Salonic sau în Sfântul Munte. Ulterior, în 20 mai 1926, Meletie a fost ales Patriarh al Alexandriei, rămânând în scaun până la sfârșitul vieții sale, 28 iulie 1935. Pentru detalii, a se vedea: A. TILLYRIDES, „Elefterios Venizelos (1864-1935) and Meletios Metaxakis (1871-1935)”, în *Texts and Studies*, 2 (1983), pp. 271-276; H.J. PSOMIADES, „The Ecumenical Patriarchate Under The Turkish Republic: The First Ten Years”, în *Balkan Studies*, 2 (1961), pp. 47-80; V. STAVRIDES, „The Ecumenical Patriarchs from America: Meletios IV Metaxakis (1921-1923) and Athenagoras I Spyrou (1948-1972)”, în *The Greek Orthodox Theological Review*, 44 (1999), pp. 55-84; „’Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Μελέτιος Δ’”, în *Θεολογία*, 46 (1975), pp. 763-774 și 47 (1976), pp. 159-176.

⁹¹ Cf. † MELETIE IV, „Ἀρσεὸς καὶ ἀκτινώσεως τοῦ προεκδεδομένου Πατριαρχικοῦ καὶ Συνοδικοῦ ὑπο ἡμερομ. 8 Μαρτίου 1908 Τόμος περὶ τῶν ἐν τῇ διασπορᾷ Ἐκκλησιῶν”, în *Εκκλησιαστικὴ Ἀληθεια*, 44 (1922), pp. 129-130. [republicat în N. DALDAS, *Le patriarche œcuménique*, pp. 513-516].

⁹² Trebuie notat aici faptul că această schimbare brutală, care a privat Biserica Ortodoxă a Greciei de dreptul său canonic de a păstori comunitățile grecești din diasporă, nu a constituit în realitate decât o încercare disperată de supraviețuire a Patriarhiei Ecumenice. De fapt, începând din acest moment, activitatea pastorală a Patriarhiei Constantinopolului este aproape exclusiv concentrată asupra acestor comunități grecești din diasporă. Cf. N. DALDAS, *Le Patriarche œcuménique*; G. PAPHOTHOMAS, *Le Patriarcat œcuménique*; P. PLANK, „Der Ökumenische Patriarch Meletios IV (1921-1923) und die orthodoxe Diaspora», în *Orthodoxes Forum*, 21 (2007), pp. 251-265.

plus, invocând absolut eronat canonul 28 al Sinodului 4 ecumenic, patriarhul Meletie Metaxakis pretindea că Patriarhia Ecumenică ar avea o autoritate absolută nu doar asupra diasporei ortodoxe grecești, ci și asupra întregii diaspore ortodoxe (sic!), motiv pentru care patriarhii constantinopolitani succesivi au început să-și permită să intervină direct chiar și în viața eparhiile unor altor Biserici Ortodoxe autocefale, în special în situațiile în care respectiva Biserică se găsea într-o situație neprielnică.

Astfel, în acea epocă, sub presiunea autorităților politice, ortodocșii din Cehoslovacia, aflați până atunci sub autoritatea Patriarhiei Moscovei⁹³, s-au adresat necanonic Patriarhiei Constantinopolului solicitând autocefalia. La această inedită solicitare fără vreun fundament canonic, a răspuns patriarhul Meletie Metaxakis în data de 3 martie 1923 printr-un *tomos patriarhal*⁹⁴ prin care le acorda doar statutul de Biserică autonomă. După 1948, Biserica din Cehoslovacia a reintrat sub autoritatea canonică a Patriarhiei Moscovei și a solicitat în mod canonic autocefalia, ce i s-a acordat prin tomosul semnat de Patriarhul Moscovei de atunci, Alexie I, în data de 23 noiembrie 1951⁹⁵.

În același stil agresiv și necanonic, în 13 noiembrie 1924, prin tomosul nr. 4729, Patriarhul Constantinopolului de atunci, Grigore VII, ca urmare a solicitării trimise de autoritățile civile poloneze și fără nicio consultare prealabilă cu alte Biserici Ortodoxe autocefale, a oferit în mod unilateral autocefalia Bisericii Ortodoxe din Polonia, care până atunci avea statutul de Biserică autonomă în Patriarhia Moscovei⁹⁶. Ulterior, reprezentanții ai Bisericii Ortodoxe din Polonia au mers la Moscova (19-25 iunie 1948) pentru a comunica Bisericii lor Mamă, adică Patriarhiei Moscovei, că autocefalia primită în 1924 nu a fost acordată în mod canonic și pentru a solicita canonic autocefalia. Ca urmare a acestei solicitări,

⁹³ Pentru o istorie a Ortodoxiei în Cehia și Slovacia, a se vedea: † Christofore PULEC – † Georges STRANSKY, „L’Eglise orthodoxe en en République tchèque et en Slovaquie au XXe siècle”, în C. CHAILLOT (ed.), *L’Eglise orthodoxe en Europe orientale*, pp. 215-228.

⁹⁴ Cf. † MELETIE IV, „Τομος περί ιδρύσεως τῆς Ὁρθοδόξου Ἀρχιεπισκοπῆς Τσεχοσλοβακίας”, în *Εκκλησιαστικὴ Αληθεία*, 43 (1923), pp. 69-71.

⁹⁵ Cf. I. PULPEA, „Două noi Biserici autocefale: Biserica Ortodoxă Polonă și Biserica Ortodoxă Cehoslovacă», în *Orthodoxia*, 5 (1953), p. 497; M. ȘESAN, „Proclamarea autocefaliei Bisericii Ortodoxe din Cehoslovacia. Festivitățile dela Praga din 8-9 decembrie 1951”, în *Biserica Ortodoxă Română*, 69 (1951), pp. 423-434.

⁹⁶ Cf. † GRIGORE VII, „Πατριαρχικός καὶ Συνοδικός Τόμος περί ἀναγνώσεως τοῦ Αὐτοκεφάλου τῆς ἐν Πολωνίᾳ Ἀγίας Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας”, în P.I. ΑΚΑΝΘΟΠΟΥΛΟΣ, *Οἱ θεσμοὶ τῆς αυτονομίας καὶ του αθτοκεφάλου των Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν*, pp. 297-300.

STUDII

canonic fundamentată, Patriarhia Moscovei a oferit autocefalia Bisericii Ortodoxe din Polonia în data de 22 iunie 1948, autocefalie recunoscută prin consens de către toate celelalte Biserici Ortodoxe surori⁹⁷.

O situație similară a existat și în cazul Bisericilor Ortodoxe din Finlanda, Estonia și Letonia, care, deși născute din predica misionarilor ruși și aflate sub autoritatea Patriarhiei Moscovei, au încercat, în secolul al XX-lea, de o manieră total necanonică, să obțină în zadar autocefalia de la Patriarhia Constantinopolului⁹⁸. Astfel, forțați de către autoritățile politice, delegați ai Bisericilor Ortodoxe din Finlanda și Estonia, până atunci autonome sub autoritatea Patriarhiei Moscovei (Biserica Ortodoxă din Estonia a primit autonomia sa în 10 mai 1920, iar cea din Finlanda în 11 februarie 1921), au ajuns la Constantinopol la începutul lunii iulie a anului 1923 pentru a cere autocefalia pentru Bisericile lor. Motivul acestei solicitări a fost acela că Biserica lor Mamă, Patriarhia Moscovei, era persecutată de către bolșevici. Fără nicio consultare și contrar prevederilor doctrinei canonice ortodoxe, Patriarhul Ecumenic de atunci, Meletie Metaxakis, le-a acordat acestor două Biserici statutul de Biserici autonome (statut de care acestea beneficiau deja!) însă sub autoritatea Patriarhiei Constantinopolului⁹⁹.

Cât privește Ortodoxia letonă, trebuie precizat că, încă din data de 6 iulie 1921, prin tomosul nr. 1026, Patriarhul Tihon al Moscovei, ca urmare a solicitării

⁹⁷ Cf. A. VEDERNIKOV, „Внутреннее дело польской православной Церкви”, în *Журнал Московской Патриархии*, (1950), nr. 8, pp. 43-45; I. PULPEA, „Două noi Biserici autocefale: Biserica Ortodoxă Polonă și Biserica Ortodoxă Cehoslovacă”, în *Ortodoxia*, 5 (1953), pp. 485-486; A. MIRONOWICZ, „L’Eglise orthodoxe en Pologne au XXe siècle”, în C. CHAILLOT (ed.), *L’Eglise orthodoxe en Europe orientale*, pp. 229-248.

⁹⁸ Cf. A. GAVRILIN – B. PAZANE, „L’Eglise orthodoxe au XXe siècle dans le pays baltes: Estonie, Lettonie, Lituanie”, în C. CHAILLOT (ed.), *L’Eglise orthodoxe en Europe orientale*, pp. 249-272.

⁹⁹ Cf. † MELETIE IV, „Τομος περί τῆς Ὁρθοδόξου Ἀρχιεπισκοπῆς Φιλανδίας», în *Εκκλησιαστικὴ Ἀληθεια*, 43 (1923), pp. 251-253 [republicat în P.I. ΑΚΑΝΘΟΡΟΥΛΟΣ, *Οι θεσμοὶ τῆς αὐτονομίας καὶ τοῦ αὐτοκεφάλου τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν*, pp. 158-163; în franceză în J. BOGÈVE, „Les nouvelles autonomies orthodoxes”, în *Echos d’Orient*, 26 (1923), pp. 492-494]; „Τομος περί τῆς Ὁρθοδόξου Μητροπόλεως Ἐσθονίας», în *Εκκλησιαστικὴ Ἀληθεια*, (1923), pp. 254-255 [republicat în P.I. ΑΚΑΝΘΟΡΟΥΛΟΣ, *Οι θεσμοὶ τῆς αὐτονομίας καὶ τοῦ αὐτοκεφάλου τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν*, pp. 163-167; G. PΑΡΑΘΟΜΑΣ – Μ. Η. ΠΑΛΛΙ, *The Autonomous Orthodox Church of Estonia – L’Eglise autonome orthodoxe d’Estonie. Approche historique et nomocanonique*, Katérini, 2002, pp. 47-50; în franceză în: J. BOGÈVE, „Les nouvelles autonomies orthodoxes”, în *Echos d’Orient*, 26 (1923), pp. 492-494; G. PΑΡΑΘΟΜΑΣ – Μ. Η. ΠΑΛΛΙ, *The Autonomous Orthodox Church of Estonia*, pp. 59-62; în engleză: G. PΑΡΑΘΟΜΑΣ – Μ. Η. ΠΑΛΛΙ, *The Autonomous Orthodox Church of Estonia*, pp. 55-58].

Adunării bisericești letone, reunită în 26 februarie 1920 la Riga, a acordat statutul de autonomie Bisericii Ortodoxe din Letonia și l-a recunoscut pe Ioan de Pemza (Jānis Pommers) ca Arhiepiscopul de Riga și al întregii Letonii. În 8 octombrie 1926, Guvernul leton a recunoscut oficial Biserica Ortodoxă din Letonia printr-o lege publicată în jurnalul oficial *Valdīvas Vēstnesis*, nr. 228 din 11 octombrie 1926. Această lege prevedea ca Biserica Ortodoxă din Letonia să întreprună relațiile sale cu Patriarhia Moscovei deoarece aceasta din urmă își desfășura activitatea într-o țară atee și vizibil ostilă Bisericii. Arhiepiscopul Ioan, fidel tradiției canonice ortodoxe, s-a opus deschis aplicării acestei legi (el însuși era senator), reușind ca pe timpul vieții sale prevederile acestei legi să nu fie aplicate. În 12 octombrie 1934, arhiepiscopul Ioan este asasinat, iar autoritățile civile letone au impus Bisericii Ortodoxe din Letonia să treacă sub autoritatea Patriarhiei Constantinopolului. Astfel, prin intermediul Mitropolitului grec al Tiatirei (rezident la Londra), Gherman Strenopoulos, Biserica Ortodoxă a Letoniei a primit un al doilea tomos de autonomie semnat de Patriarhul Constantinopolului Veniamin I în data de 4 februarie 1936¹⁰⁰. Prin urmare, în 26 martie 1936, mitropolitul Gherman l-a hirotonit și întronizat pe Augustins (Pētersons) ca *Mitropolit de Riga și al întregii Letonii*. Pe de altă parte, Patriarhia Moscovei a decis prin decizia patriarhală nr. 10 din 24 februarie 1941 să creeze pentru toți ortodocșii din țările baltice un exarhat unic, și prin decizia nr. 11 din 27 februarie 1941 l-a numit pe Mitropolitul de Vilnius, Serghie, ca exarh. La începutul anului 1941, mitropolitul Augustinus a decis să reintre sub autoritatea Bisericii sale Mamă și în 28 martie 1941 el a semnat și a proclamat declarația de penitență în catedrala din Moscova. Astfel, Biserica Ortodoxă din Letonia devenea parte a Exarhatului Patriarhiei Moscovei pentru Letonia și Estonia¹⁰¹.

Dacă, astăzi, Biserica Ortodoxă din Finlanda este o *Biserică autonomă* sub autoritatea Patriarhiei Ecumenice¹⁰², iar Biserica Ortodoxă din Letonia este o *Biserică autoadministrată* sub autoritatea Patriarhiei Moscovei, situația Bisericii Ortodoxe din Estonia este însă total anormală¹⁰³.

¹⁰⁰ Cf. † VENIAMINOS, „Tomos for the autonomy of the Latvian Orthodox Church”, în A. CHERNEY, *The Latvian Orthodox Church*, Welshpool – Powys, 1985, pp. 46-47.

¹⁰¹ Cf. A. CHERNEY, *The Latvian Orthodox Church*, pp. 33-76.

¹⁰² Cf. V. PURMONEN, „Orthodoxy in Finland. An Historical Introduction”, în V. PURMONEN (ed.), *Orthodoxy in Finland. Past and Present*, Kuopio, 1984, p. 20.

¹⁰³ Cf. „La situation de l'Orthodoxie en Estonie et l'avenir du dialogue théologique catholique-orthodoxe. Communiqué du Département des relations extérieures du patriarcat de Moscou concernant les résultats des pourparlers entre les délégations des patriarcats de Moscou et de Constantinople (Zurich, 26 mars 2008)», *Messenger de l'Eglise Orthodoxe*

Sintetizând, putem concluda că, de la începutul secolului al XX-lea, adică imediat după dispariția Imperiului Otoman și crearea Republicii Turce, Patriarhia Constantinopolului și-a concentrat atenția în special asupra activității de revendicare a autorității exclusive de a păstori întreaga diasporă ortodoxă.

Referitor la problema diasporei ortodoxe, trebuie subliniat faptul că simpla lectură a canonului 28 al Sinodului 4 Ecumenic indică cu claritate că acest canon nu pune sub autoritatea Patriarhiei Constantinopolului decât „diocesele Asiei, Traciei și Pontului”. Privilegiul de a hirotoni episcopii din „ținuturile barbare” de atunci – oferit de același canon Patriarhiei Constantinopolului – nu poate să fie niciodată invocat de către Constantinopol pentru justificarea unei autorități absolute asupra întregii diaspore ortodoxe¹⁰⁴.

Cu toate acestea, începând cu această perioadă, Patriarhia Constantinopolului, profitând de feblețea altor Biserici Ortodoxe autocefale surori, a încercat să devină o autoritate supremă unică în Ortodoxie, intervenind necanonic în problemele lor interne. Această politică de expansiune violentă a autorității Patriarhiei Constantinopolului asupra întregii diaspore ortodoxe, și nu doar atât, a fost foarte activă până la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, discret susținută până în anii 1990, și deschis promovată după aceasta. Tot începând cu anii 1920, Patriarhia Constantinopolului a promovat o politică de revendicare nejustificată a dreptului exclusiv de păstorie a credincioșilor din diaspora ortodoxă, înființând în acest scop „eparhii ortodoxe” în întreaga lume¹⁰⁵. De su-

Russe, 2008, no. 9, pp. 23-27; L. LORUSSO, „Ravenna e la questione estone», în *Odigos*, 26 (2007), nr. 4, pp. 4-13; G. GRIGORIȚĂ, „L'Orthodoxie entre autonomie et synodalité, les prescriptions des saints canons et les réalités ecclésiales actuelles», în V. PARLATO (coord.), *Catolicesimo e ortodossia alla prova. Interpretazioni dottrinali e strutture ecclesiali a confronto nella realtà sociale odierna*, Urbino, 2010, pp. 138-163.

¹⁰⁴ Cf. † Justinian MARINA, „Valabilitatea actuală a canonului 28”, pp. 173-187; L. STAN, „Diaspora ortodoxă”, în *Biserica Ortodoxă Română*, 68 (1950), pp. 603-617; S. ТРОИЦКИ, „О границах распространения права власти Константинопольской Патриархии на «Диаспору»”, în *Журнал Московской Патриархии*, 1947, nr. 11, pp. 34-45 [în engleză: „The Limits of the Authority of the Patriarch of Constantinople Over the Diaspora”, în *Sou-rozh*, 64 (1996), pp. 33-44].

¹⁰⁵ În 5 noiembrie 1991 a fost înființată *Arhiepiscopia Italiei și Maltei și Exarhatul Europei Meridionale*, cu sediul la Veneția (Italia); în noiembrie 1996, a fost înființată *Mitropolia de Hong-Kong și a Asiei de Sud-Est*, cu sediul la Hong-Kong; în 20 ianuarie 2003, a fost înființată *Mitropolia Spaniei și Portugaliei*, cu sediul la Madrid (Spania); în 20 aprilie 2004, a fost înființată *Mitropolia Coreei și Exarhatul Japoniei*, cu sediul la Seul (Corea de Sud); în 9 ianuarie 2008, a fost înființată *Mitropolia de Singapore*, cu sediul la Singapore. Este necesar de precizat aici și faptul că, pentru toate aceste „eparhii ortodoxe”, Sfântul Sinod al Patriar-

bliniat faptul că în titulatura oficială a acestor „eparhii ortodoxe” nu exista adjectivul „grec”. Scopul acestei discrete omisiuni este acela de a include în aceste „eparhii ortodoxe” pe toți creștinii ortodocși din diasporă indiferent de identitatea lor etnică¹⁰⁶.

După anii 1990, unii teologi constantinopolitani (G. Papatomas, J. Getcha, V. Phidas) au încercat absolut nejustificat să revendice din punct de vedere canonic pentru Patriarhul Constantinopolului anumite drepturi exclusive, dintre care cele mai importante sunt: dreptul de a păstori întreaga diaspora ortodoxă, dreptul de apel în Ortodoxie, dreptul de a acorda autocefalia și dreptul de a sfinți Marele Mir¹⁰⁷.

În prezent, Biserica Ortodoxă este o comuniune de Biserici locale ce se află într-o strânsă interdependență dogmatică, cultică și canonică, și care se disting între ele în special prin gradul lor de *autonomie bisericească*. Astfel, în Ortodoxie, avem *Biserici autocefale* și *Biserici autonome* (care depind încă de Biserica lor Mamă). În plus, datorită importanței istorice sau politice a scaunului întăistătorului ei, o Biserică ocupă un loc precis în ordinea de precedență (τάξις) a Bisericii Ortodoxe. Potrivit acestei ordini de precedență, *Bisericile Ortodoxe autocefale* sunt:

Patriarhia Constantinopolului¹⁰⁸,
Patriarhia Alexandriei¹⁰⁹,

hieii Constantinopolului a ales doar episcopi de etnie greacă. Există totuși și 2 cazuri în care au fost aleși ca episcopi vicari persoane de altă etnie decât cea greacă, și anume în Belgia și în Argentina. Astfel, în 13 mai 2003, Sinodul Patriarhiei Constantinopolului a ales ca episcop vicar pentru Mitropolia Ortodoxă din Belgia pe Atenagoras (Yves) Peckstadt, iar în data de 22 iunie 2003 acesta a fost hirotonit episcop cu titlul de „Episcop de Sinope”. În 31 mai 2012, Sinodul Patriarhiei Ecumenice a ales pe Iosif Bosch ca episcop vicar pentru Mitropolia de Buenos-Aires, iar în ziua de 19 august 2012, a fost hirotonit episcop cu titlul „Episcop de Patara”.

¹⁰⁶ Cf. G. GRIGORIȚĂ, *Le concept d'autonomie ecclésiastique*, p. 113, nota 43. A se vedea și N. DALDAS, *Le Patriarche œcuménique*.

¹⁰⁷ Cf. G. GRIGORIȚĂ, *Le concept d'autonomie ecclésiastique*, pp. 115-121.

¹⁰⁸ Întăistătorul Patriarhiei Constantinopolului poartă titlul de „Arhiepiscopul Constantinopolului, noua Romă, și Patriarh Ecumenic”, și are reședința în cartierul Fanar (în turcă Fener) al orașului Istanbul (fostul Constantinopol) din Turcia.

¹⁰⁹ Întăistătorul Patriarhiei Alexandriei poartă titlul de „Papă și Patriarh al Marii Cetăți a Alexandriei, al Libiei, al Pentapolei, al Etiopiei și al întregii Africi, Părintele Părinților, Păstorul Păstorilor, Ierarhul Ierarhilor, al XIII-lea Apostol și Judecător al Universului”, și are reședința în orașul Alexandria din Egipt.

STUDII

Patriarhia Antiohiei¹¹⁰,
Patriarhia Ierusalimului¹¹¹,
Patriarhia Moscovei¹¹²,
Patriarhia Sârbă¹¹³,
Patriarhia Română¹¹⁴,
Patriarhia Bulgară¹¹⁵,
Patriarhia Georgiei¹¹⁶,
Arhiepiscopia Ciprului¹¹⁷,
Arhiepiscopia Greciei¹¹⁸,
Mitropolia Poloniei¹¹⁹,
Arhiepiscopia Albaniei¹²⁰,
Mitropolia Cehiei și Slovaciei¹²¹.

¹¹⁰ Întâistătătorul Patriarhiei Antiohiei poartă titlul de „Patriarhul Antiohiei, Marea Cetate a lui Dumnezeu, al Siriei, al Arabiei, al Ciliciei, al Iberiei și Mesopotamiei, și al întregului Orient” și își are reședința în orașul Damasc din Siria.

¹¹¹ Întâistătătorul Patriarhiei Ierusalimului poartă titlul de „Patriarh al Sfintei Cetăți a Ierusalimului și al întregii Palestine, al Siriei, Arabiei, al ținuturilor de dincolo de Iordan, al Canei Galileii și al Sfântului Sion”, și are reședința în orașul Ierusalim din Israel.

¹¹² Întâistătătorul Patriarhiei Moscovei poartă titlul de „Patriarhul Moscovei și al întregii Rusii”, și are reședința în orașul Moscova din Rusia.

¹¹³ Întâistătătorul Patriarhiei Sârbe poartă titlul de „Arhiepiscopul de Peci, Mitropolitul Belgradului și Carlovițului, Patriarhul Serbiei”, și are reședința în orașul Belgrad din Serbia.

¹¹⁴ Întâistătătorul Patriarhiei Române poartă titlul de „Arhiepiscopul Bucureștilor, Mitropolitul Munteniei și Dobrogei, Locțiitorul Cezareii Capadociei și Patriarhul României”, și are reședința în orașul București din România.

¹¹⁵ Întâistătătorul Patriarhiei Bulgare poartă titlul de „Mitropolitul Sofiei și Patriarhul întregii Bulgarii”, și are reședința în orașul Sofia din Bulgaria.

¹¹⁶ Întâistătătorul Patriarhiei Georgiei poartă titlul de „Arhiepiscopul de Mtskheta și de Tbilissi, Catolicos și Patriarh al întregii Georgii”, și are reședința în orașul Tbilisi din Georgia.

¹¹⁷ Întâistătătorul Arhiepiscopiei Ciprului poartă titlul de „Arhiepiscop al noii Justiniana și al întregului Cipru”, și are reședința în orașul Nicosia din Cipru.

¹¹⁸ Președintele Sinodului Arhiepiscopiei Greciei poartă titlul de „Arhiepiscop al Atenei și al întregii Grecii”, și are reședința în orașul Atena din Grecia.

¹¹⁹ Întâistătătorul Mitropoliei Poloniei poartă titlul de „Mitropolitul Varșoviei și al întregii Polonii”, și are reședința în orașul Varșovia din Polonia.

¹²⁰ Întâistătătorul Arhiepiscopiei Albaniei poartă titlul de „Arhiepiscopul Tiranei și al întregii Albanii”, și are reședința în orașul Tirana din Albania.

¹²¹ Întâistătătorul Mitropoliei Cehiei și Slovaciei poartă titlul de „Arhiepiscopul de Praga și Mitropolitul Cehiei și Slovaciei”, și își are reședința în orașul Prešov din Slovacia.

Această ordine de precedență (τάξις) constituie actualul *Diptice* oficial al Bisericii Ortodoxe. În plus, trebuie menționat și faptul că, în prezent, în practica unor Biserici Ortodoxe autocefale (în special cele de limbă slavă) mai există și un alt *Diptice*. Diferențele dintre cele două *Diptice* („tradițional” și „slav”) constau în locul oferit Bisericii Ortodoxe Georgiene și, respectiv, Bisericii Ortodoxe Albaneze. Astfel, în dipticele „slav”, Biserica Ortodoxă Georgiană ocupă locul al șaselea, imediat după Biserica Ortodoxă Rusă, iar Biserica Ortodoxă Albaneză ocupă locul al 12-lea imediat după Biserica Ortodoxă Greacă și înaintea Bisericii Ortodoxe Poloneze.

II. *Dipticele* în lucrările Comisiei inter-ortodoxe pregătitoare reunită la Chambésy în perioada 22-26 februarie 2011. O prezentare analitică din punct de vedere al doctrinei canonice ortodoxe

Prima observație care se impune în cazul propunerilor referitoare la *Diptice*, făcute în cadrul ultimelor reuniuni panortodoxe, este aceea că, după epoca sinoadelor ecumenice și până astăzi, nu a avut loc în Biserica Ortodoxă o dezbatere serioasă și realistă în privința ordinei de precedență din diptice. Din acest motiv, actuala ordine de precedență din diptice pare a fi oarecum structurată pe două niveluri: unul stabilit în primul mileniu și celălalt fixat în cel de-al doilea mileniu creștin. În plus, actuala ordine de precedență din *Diptice* nu mai reflectă întru totul realitățile contemporane, căci nu mai coroborează aplicarea a două principii canonice fundamentale, și anume: *importanța social-politică a scaunului de reședință a întâistătorului respectivei Biserici și importanța activității misionar-pastorale desfășurate de respectiva Biserică*. Astfel, primele patru locuri din *Diptice* sunt ocupate de Biserici ai căror întâistători își au reședința în orașe fără vreo importanță particulară, din punct de vedere social și/sau politic, pentru Ortodoxia contemporană (Istanbul în Turcia; Alexandria în Egipt; Damasc în Siria; Ierusalim în Israel), și care nici nu mai desfășoară în prezent o activitate misionar-pastorală deosebită, ele fiind organizate și funcționând în state neortodoxe, care nu le oferă cadrul propriu pentru de a-și dezvolta activitatea pastorală și misionară. În plus, aceste Biserici au un număr redus de creștini în raport cu alte Biserici Ortodoxe surori.

Prin urmare, este absolut evident că, astăzi, se impune ca necesară o discuție serioasă referitoare la ordinea de precedență din diptice, în cadrul căreia să fie precizate și analizate modalitățile de modificare ale dipticelor, precum și ordinea actuală a Bisericilor, ținându-se cont, bineînțeles, de vechimea autocefaliei, de titlul administrativ al întâistătorului, de principiul acomodării organizării Bisericii la structurile administrativ-teritoriale statale, precum și de

STUDII

importanța activității misionar-pastorale a respectivei Biserici. O eventuală neaplicare a vreunuia dintre aceste principii nu poate să conducă decât la bulversarea bunei ordini și, deci, la crearea de tensiuni artificiale în sânul Ortodoxiei.

Cea de-a doua observație necesară este aceea că actuala practică din Ortodoxie, și anume coexistența a două diptice, este, din punct de vedere al doctrinei canonice, absolut inadmisibilă. Acceptarea, chiar și tacită, a acestei stări de fapt ar putea fi interpretată ca o ruptură de comuniune, și în niciun caz ca o aplicare a principiului diversității în unitate. Prin urmare, din punct de vedere al doctrinei canonice, este imperativ necesar ca în Ortodoxie să existe un singur diptic, care să reflecte o unică ordine de precedență, expresia concretă a unității sale dogmatice, canonice și culturale.

Totodată, trebuie subliniat și faptul că o astfel de discuție, deși necesară, nu are totuși un caracter imperativ, căci problemele stringente ale Ortodoxiei contemporane sunt altele. În acest sens, Preafericitul Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, atrăgea atenția, încă din anul 2008, că:

„Un element esențial îl constituie continuitatea și intensificarea relațiilor interortodoxe. Avem nevoie de mai multe întruniri panortodoxe, cu regularitate, ritmice; nu cred că trebuie să ne întâlnim doar atunci când un întâistător trece la Domnul sau atunci când este instalat un nou Patriarh. În acest sens, noi am propus de mai multe ori ca, o dată la trei ani, toți întâistătorii de Biserici Autocefale să se întrunească nu în ședințe aniversare sau comemorative, ci în *ședințe de lucru*, pentru a arăta că în Ortodoxie sinodalitatea este un exercițiu al comuniunii frățești și al coresponsabilității, *nu numai la nivel național, ci și universal*. Este necesar să afirmăm atât libertatea autocefaliei, cât și coresponsabilitatea sinodalității panortodoxe. În același timp, se impune o manifestare mai concretă și mai organizată a solidarității panortodoxe, prin ajutorare reciprocă, deoarece Bisericile Ortodoxe sunt în situații foarte diferite din punct de vedere economic și social. O consultare periodică și o cooperare mai eficientă ar da mai multă credibilitate Ortodoxiei atât pe plan național, cât și pe plan internațional. O asemenea inițiativă a fost propusă de Biserica Ortodoxă Română în anul 2005, când Sanctitatea Sa Bartolomeu, Patriarhul Ecumenic, a fost prezent la București, dar și cu alte ocazii”¹²².

Sintetizând, putem concluziona că problema dipticelor în Ortodoxie, deși actuală, nu constituie totuși un imperativ pastoral, ci mai degrabă o necesitate

¹²² † Daniel CIOBOTEA, „Să folosim libertatea pentru a spori cooperarea panortodoxă”, în † DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, *Libertate pentru comuniune. Lucrarea Bisericii în societate în anul 2009*, București, 2010, p. 142.

administrativ-organizațională. În acest sens, de preferat este ca, înainte de rezolvarea acestei probleme, să se dezbată și să se soluționeze sinodal probleme mult mai stringente ale Ortodoxiei contemporane.

III. Concluzii deschise

Din cele prezentate în studiul nostru se poate desprinde cu ușurință faptul că, deși doctrina canonică ortodoxă prevede cu claritate modalitatea stabilirii ordinii de precedență în diptice, Patriarhia Ecumenică și-a împrăștiat în timp un „statut special” în cadrul Bisericii Ortodoxe, revendicând pe nedrept recunoașterea indirectă pentru Patriarhul Ecumenic a unui primat jurisdicțional de tip monarhic absolut (papal) în Biserica Ortodoxă. Totodată, s-a subliniat faptul că argumentele invocate de canoniștii constantinopolitani în acest sens nu au niciun fundament biblic, canonic sau dogmatic, ci sunt extrase exclusiv din perioada Imperiului Otoman, atunci când Patriarhul Ecumenic beneficia de statutul juridic de înalt funcționar public al administrației otomane, și anume cel de *etnarh (millet başi)*. Prin urmare, este absolut evident că o astfel de viziune eclezialogică nu poate fi niciodată acceptată în Biserica Ortodoxă care s-a identificat dintotdeauna prin aplicarea sistemului sinodal de conducere.

Cât privește problema dipticelor, am constatat că o discuție serioasă și responsabilă privind ordinea de precedență din diptice se impune ca necesară, dar nu ca imperios necesară, căci Ortodoxia contemporană are multe alte probleme care solicită imperativ o analiză la nivel panortodox. Prin urmare, este evident că viitorul Sinod Panortodox trebuie să aibă în centrul său nu o dezbatere de ordin teoretic, legată de întâietate și precedența de onoare în diptice, ci o preocupare majoră pentru intensificarea activității pastorale a Bisericii într-un context profund și dureros, marcat de fenomenele secularizării, migrației și globalizării, care afectează atât viața comunităților bisericești (parohie, mănăstire), cât și a familiei creștine (căsătorii mixte, divorțuri, avorturi etc.).

Summary: Diptychs in the Orthodox Church. An Analysis Based on Orthodox Canonical Theology

The Inter-Orthodox Preparatory Commission met in Chambésy in February 2011, but it ended in failure regarding the two issues which were analysed (autocephaly and diptychs). Therefore an analysis, on the basis of canonical doctrine, of the Diptychs in Orthodoxy and of the proposals made in Chambésy, becomes necessary.

In the first part, the study presents a detailed analysis of the modalities to establish the precedence or order (τάξις) in the Sacred Diptychs of the Orthodox Church, and the conclusion is that according to the canonical doctrine and Orthodox tradition, the position of a Church in Diptychs is established, usually considering the following criteria: 1. The age of the autocephaly of that particular Church; 2. The administrative title of the primate of that particular Church; 3. The social-political importance of the see of the primate of that particular Church; 4. The importance of the missionary-pastoral activity undertaken by that particular Church. The methodology of applying these criteria has always been their corroboration and not a partial or unilateral application. Therefore it is obvious that applying just one of these principles or excluding one of them in the process of establishing the order of precedence, leads to confusion and distortion of the Diptychs, which afterwards creates tensions between autocephalous Orthodox Churches. The historical evolution of the order of precedence in the Diptychs of the Orthodox Church can bring eloquent evidence, which might solve or even avoid such a tension. Still, even nowadays in Orthodoxy there are two Diptychs, a traditional one and one used in the Slavic language Churches.

Georgică Grigoriță

Asistent la catedra de Drept canonic / Facultății de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul” din cadrul Universității din București

*Dintre lucrările publicate amintim: Il concetto di «Ecclesia sui iuris». Un'indagine storica, giuridica e canonica, Roma, Città Nuova, 2007, L'autonomie ecclésiastique selon la législation canonique actuelle de l'Eglise orthodoxe et de l'Eglise catholique. Étude canonique comparative, Roma, G&B Press 2011; Studii: „Căsătoria potrivit Dreptului canonic ortodox (prevederi canonice și realități actuale)”, în *Familia creștină, o binecuvântare pentru Biserică și Societate*, București, 2012, pp. 88-113. „Autocefalia în sinodalitate. Autonomia eclezială în Biserica Ortodoxă din punct de vedere canonic”, în *Biserica Ortodoxă Română*, 130 (2010), nr. 1.*

In the second part of the article the author analyses the proposals put forward at the latest meeting of the Inter-Orthodox Preparatory Commission emphasising the fact that since the period of the Ecumenical Councils up until today there has never been a serious and realistic debate in the Orthodox Church regarding the order of precedence in the Diptychs. This is the reason that the present order of precedence in the Diptychs seems to be structured on two levels: one established in the first millennium and the other established in the second Christian millennium. Furthermore, the present order of precedence in the Diptychs does not really reflect the contemporary realities, because it does not corroborate two of the fundamental canonical principles, namely: The social-political importance of the see of the primate of that particular Church and The importance of the missionary-pastoral activity undertaken by that particular Church.

Finally the conclusion which was reached was that a serious and responsible discussion regarding the order of precedence in the Diptychs becomes necessary, but not really strictly compulsory, because the contemporary Orthodoxy has more difficult problems, which imperatively need an analysis at a Pan-Orthodox level.